

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

TOM 4

Ewa Filipiak, Ewa Lemańska-Lewandowska

Opieka i wychowanie

Środkowy wiek szkolny

wiek: 8/9–11/12 lat

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

IBE

*entuzjaści
edukacji*

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	1	2	3
Faza rozwoju	Wczesne dzieciństwo	Wiek przedszkolny	Wczesny wiek szkolny
Wiek w latach	0–2/3	2/3–5/6	5/6–8/9
Miejsce	Dom/środowisko okołodomowe/ żłobek	Dom/środowisko okołodomowe/ przedszkole	Dom/szkoła podstawowa kl. I–III/ środowisko okołoszkolne
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> uczenie się przyjmowania pokarmów stałych, kontrolowania ciała, osiągnięcie stabilności fizjologicznej formowanie się relacji przywiązania nabywanie zdolności do samoregulacji emocjonalnej uczenie się chodzenia, manipulowania i mówienia uczenie się różnic związanych z płcią i zasad zachowania formowanie się prostych pojęć dotyczących rzeczywistości rozwój języka – symboliczna funkcja języka i zabawa symboliczna 	<ul style="list-style-type: none"> doskonalenie sprawności fizycznych fantazja, wyobraźnia i tworzenie odkrycie granicy fikcja – rzeczywistość uczenie się obcowania z rówieśnikami pojawienie się zabaw i gier grupowych łączących fantazję z kooperacją uczenie się rozróżniania dobra/zła oraz rozwijanie się sumienia i empatii identyfikacja z własną płcią odkrycie zasady stałości opanowanie umiejętności klasyfikacji i kombinatoryki 	<ul style="list-style-type: none"> uczenie się odpowiedniej roli płciowej rozwijanie się podstawowych sprawności szkolnych – czytania, pisanie i liczenia rozwijanie się pojęć naturalnych, niezbędnych w codziennym życiu rozwijanie się sumienia, moralności, skali wartości osiąganie podstaw niezależności osobistej rodzi się samoświadomość i poczucie samoskuteczności rozwijanie się postaw wobec grup i instytucji
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> dobra opieka nad małym dzieckiem wyrasta z trafnego rozpoznania jego potrzeb jeśli potrzeby dziecka są zaspokajane, to kontakt z opiekunem jest źródłem doświadczeń, dzięki którym zyskuje poczucie akceptacji i bezpieczeństwa, potrafi ufać innym oraz budować bliskie relacje z innymi ludźmi jednocześnie dziecko pozostaje osobą autonomiczną i staje się bardziej odważne w poznawaniu świata oraz samodzielne w zaspokajaniu swoich potrzeb 	<ul style="list-style-type: none"> dziecko jest gotowe do podejmowania nowych działań, ale ma problem z rozgraniczaniem świata fantazji od rzeczywistego, z planowaniem działania i doprowadzaniem go do końca pomagają w tym zadania stawiane przez dorosłych oraz wsparcie okazywane przy ich wypełnianiu dorosły musi jednak coraz bardziej wycofywać się z bezpośredniej pomocy samodzielność w coraz to nowych obszarach działania to podstawa rodzącej się u dziecka inicjatywy 	<ul style="list-style-type: none"> ważnym zadaniem dorosłych – przede wszystkim rodziców i wychowawców – jest stopniowe wprowadzanie dziecka w świat racjonalnych działań dzieje się to przez coraz szersze dzielenie się z nim własnym doświadczeniem życiowym i zawodowym przede wszystkim w planowaniu działań i organizowaniu warunków ich realizacji ważne jest towarzyszenie dziecku w przeżywaniu sukcesów i wspieranie w doświadczaniu porażek oraz czas poświęcony na wyjaśniające rozmowy
Priorytet	opieka	opieka/ wychowanie	wychowanie/ opieka

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

TOM 4

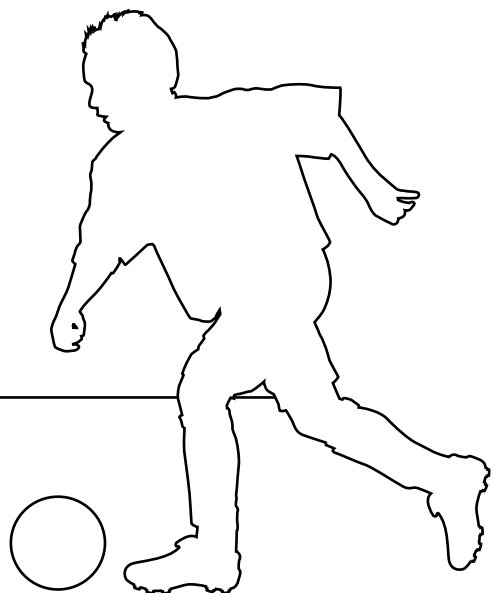
Ewa Filipiak, Ewa Lemańska-Lewandowska

Opieka i wychowanie

Środkowy wiek szkolny

wiek: 8/9–11/12 lat

Redakcja serii Niezbędnik Dobrego Nauczyciela:
prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska, Zespół Wczesnej Edukacji, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Autorzy Tomu 4 serii II pt.: *Opieka i wychowanie. Środkowy wiek szkolny*
prof. dr hab. Ewa Filipiak, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
dr Ewa Lemańska-Lewandowska, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Recenzent:
prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

Wydanie I Tom 4

Wydawca:
Instytut Badań Edukacyjnych
ul. Górczewska 8
01-180 Warszawa
Tel. +48 22 241 71 00; www.ibe.edu.pl

©Copyright by Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014
ISBN – 978-83-61693-69-7

Korekta, skład, łamanie, druk:
Business Point Sp. z o.o.
ul. Erazma Ciołka 11A/302
01-402 Warszawa
Tel. +48 22 188 18 72
biuro@businesspoint.pl
www.businesspoint.pl

Projekt okładki oraz koncepcja graficzna serii:
Beata Czapska, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Publikacja opracowana w ramach projektu systemowego: *Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego*, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych

Wzór pasów łowickich wykorzystanych w publikacji zainspirowany ilustracją z książki:
Świątkowska, J. (1953). *Strój łowicki*, seria „Atlas Polskich Strojów Ludowych”, t. 7, cz. IV Mazowsze i Sieradzkie, z. 2,
Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

Publikacja została wydrukowana na papierze ekologicznym

Egzemplarz bezpłatny

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Zadania rozwojowe a cele wychowania w środkowym wieku szkolnym	7
1.1. Wprowadzenie, czyli o stawianiu się osobą kompetentną w grupie rówieśniczej	7
1.2. Wyzwania i oferty otoczenia społecznego a ścieżki rozwojowe	7
1.3. W poszukiwaniu tożsamości grupowej	11
Najważniejsze...	14
Rozdział 2. Pułapki opieki i wychowania u końca dzieciństwa	15
2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i w szkole	15
2.2. Moralność i autorytet rodziców a wymagania stawiane dziecku	15
2.3. Początki wyzwalania się od rodziców	17
2.4. Klimat emocjonalny w szkole	18
2.5. Fikcja wychowawcza w szkole	22
2.6. Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych	25
Najważniejsze...	28
Rozdział 3. Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców	29
3.1. Wprowadzenie, czyli o samodzielności i pomocy	29
3.2. Rola i zadania rodziców	29
3.3. Rola i zadania nauczycieli i wychowawców	34
Najważniejsze...	40
Rozdział 4. Rola społecznego otoczenia rodziny w procesie wychowania dziecka	41
4.1. Wprowadzenie, czyli o tym, jak ważne jest odnalezienie miejsca w grupie	41
4.2. Rola rówieśników: relacje przyjaźni i współpraca	41
4.3. Rola rodziny: przygotowanie do niezależności	44
4.4. Rola szkoły i społeczności sąsiedzkiej: edukacja obywatelska	46
4.5. Rola mass mediów: szanse i zagrożenia	49
Najważniejsze...	52
Zakończenie	53
Warto przeczytać...	54
Korzystano z...	54

Zuzanna Mielcarek (Córka Moniki), 8 lat, DLA MAMY

Monika Mielcarek (Mama Zuzanny), 9 lat,
LAURKA DLA MAMY

Michał Matejczuk, 9 lat, MOTYL

Stanisław Groth, 9,5 roku, RYJKONOS

Wstęp

(...) podstawowym obowiązkiem jest umożliwić dziecku być sobą, być człowiekiem, który ma prawo do własnego zdania, własnych wyobrażeń o życiu i świecie, do dialogu, do podejmowania decyzji w sprawach dotyczących jego kolegów; dzieci bowiem są najlepszymi rzeczoznawcami, ekspertami w tym zakresie.

Aleksander Lewin

Obniżenie wieku szkolnego do szóstego roku życia powoduje przesunięcie rozważań na temat środkowego wieku szkolnego na okres 8/9 lat, to jest przejścia dziecka na drugi etap szkolny, a mianowicie do klasy IV szkoły podstawowej. Celem naszym jest wskazanie najważniejszych kwestii związanych z opieką i wychowaniem w tym etapie rozwoju dziecka, ze szczególnym zwróceniem uwagi na jego funkcjonowanie w grupie rówieśniczej i początki kształtowania się tożsamości grupowej.

Od tego, jak dziecko poradziło sobie we wcześniejszym etapie nauki (klasy I–III) z wymaganiem sytuacji szkolnej, zależy rozwój jego poczucia kompetencji. Zmiany zachodzą-

ce w sferze poznawczej, emocjonalnej, moralnej i społecznej, a przede wszystkim zbudowanie satysfakcjonujących relacji z rówieśnikami i znaczącymi dla dziecka dorosłymi (np. nauczycielami) rodzą szanse na zakończenie tej fazy z poczuciem bycia jednostką kompetentną i umiejącą dokonać adekwatnej samooceny.

Jest to okres ważnej zmiany dla dziecka, wiążącej się z wejściem w częściowo nowe środowisko szkolne (nowe przedmioty, wielu nowych nauczycieli) oraz nowe wymagania. Czas ten trwa do końca VI klasy szkoły podstawowej, a więc do 11/12 roku życia, by stać się polem dla rodzącej się dojrzałości i wejścia w etap bycia nastolatkiem w gimnazjum.

Słowa klucze

autorytet
dorosły jako osoba znacząca
grupa rówieśnicza
kompetencje społeczne i obywatelskie
niezależność osobista
pozycja w grupie rówieśniczej
pseudowychowanie
współpraca

cie społecznym. Mogą mu w tym pomóc rodzice i inni ważni dorośli, akceptując pojawiającą się autonomię w sposobach działania i myślenia, a jednocześnie zapewniając dziecku poczucie bezpieczeństwa i pozostając, obok rówieśników, nadal jednym z kluczowych źródeł wzorców zachowań.

Odnalezienie miejsca w grupie rówieśniczej i poczucie bycia akceptowanym pozwala dziecku budować pozytywny wizerunek siebie w oczach swoich i innych. Wsparcie rodziców i innych dorosłych, którzy uznają pojawiającą się autonomię myślenia i działania dziecka, a jednocześnie zapewniają mu poczucie bezpieczeństwa, jest kluczowe dla jego prawidłowego rozwoju i wychowania.

Alicja Mróz, 10 lat

1

Rozdział

Zadania rozwojowe a cele wychowania w środkowym wieku szkolnym

1.1. Wprowadzenie, czyli o stawianiu się osobą kompetentną w grupie rówieśniczej

Cele wychowania dziecka między 8/9 a 11/12 rokiem życia, czyli w środkowym wieku szkolnym, wiążą się przede wszystkim z rozwijaniem i utrwalaniem poczucia kompetencji w oparciu o rozwijane kontakty z rówieśnikami. Stają się one polem do ćwiczenia specyficznych relacji, niezbędnych dla podejmowania w dalszym życiu określonych ról i budowania przekonania o efektywności własnych działań. Poza tym, celem wychowawczym staje się budowanie zadowalających kontaktów społecznych, podejmowanie się różnych ról i zdobycie uznania w oczach rówieśników.

Satysfakcjonujące funkcjonowanie w grupie rówieśniczej, która zaczyna pełnić coraz większą rolę w życiu jednostki, staje się zaczynem do konstruowania tożsamości grupowej. Dziecko sprawdza się poprzez odnajdywanie swojego miejsca i roli w grupie zadaniowej, szukając w niej uznania i akceptacji. Doskonali ważne społeczne i szkolne sprawności w celu nabywania pewności siebie. To

w relacjach z rówieśnikami dziecko porównuje nieustannie siebie i swoje osiągnięcia z innymi, uczy się swojej roli płciowej, przestrzegania określonych reguł i dostosowywania swoich zachowań do obowiązujących zasad, kształtuje wewnętrzną odpowiedzialność, uczciwość i szacunek dla inności oraz przekazywanych zwyczajów i sposobów postępowania.

1.2. Wyzwania i oferty otoczenia społecznego a ścieżki rozwojowe

Okres przypadający na klasy IV, V i VI szkoły podstawowej to czas, w którym niektóre dzieci mogą jeszcze doskonalić umiejętności i kompetencje nabyte w wieku wczesnoszkolnym, a niektóre doświadczać już efektów skoku pokwitaniowego i podejmować nowe zadania rozwojowe. Zadaniem specyficznym dla tego wieku jest doskonalenie sprawności szkolnych i społecznych do tego

stopnia, by uzyskać pewność siebie. Powstaje ona na podstawie pozytywnego wyniku porównania siebie z rówieśnikami i będzie służyć jako podstawa nawiązywania i osiągania bardziej dojrzałych związków z nimi.

Rówieśnicy stają się dla jednostki ważnym czynnikiem socjalizacji i rozwoju poprzez pełnienie roli modeli oraz dostarczanie wzmocnień. Warto wspomnieć o znaczeniu interakcji społecznych,

polegających m.in. na wymianie myśli między ludźmi, dla rozwoju poznawczego jednostki. Korzyści, płynące z relacji społecznych, szczególnie – rówieśniczych, są dla rozwoju poznawczego nie-

Pozycja w grupie rówieśniczej

Wiąże się z umiejętnością rozsądnego podejmowania decyzji, sprawnością bycia dobrym w jakiejś dziedzinie. Jest konsekwencją akceptacji ze strony rówieśników, doświadczenia bycia lubianym, posiadania grona kolegów. Ważnym aspektem zdobywania pozycji w grupie rówieśniczej jest doświadczenie uznania także ze strony nauczycieli, rodziców i innych ważnych dla dziecka osób dorosłych.

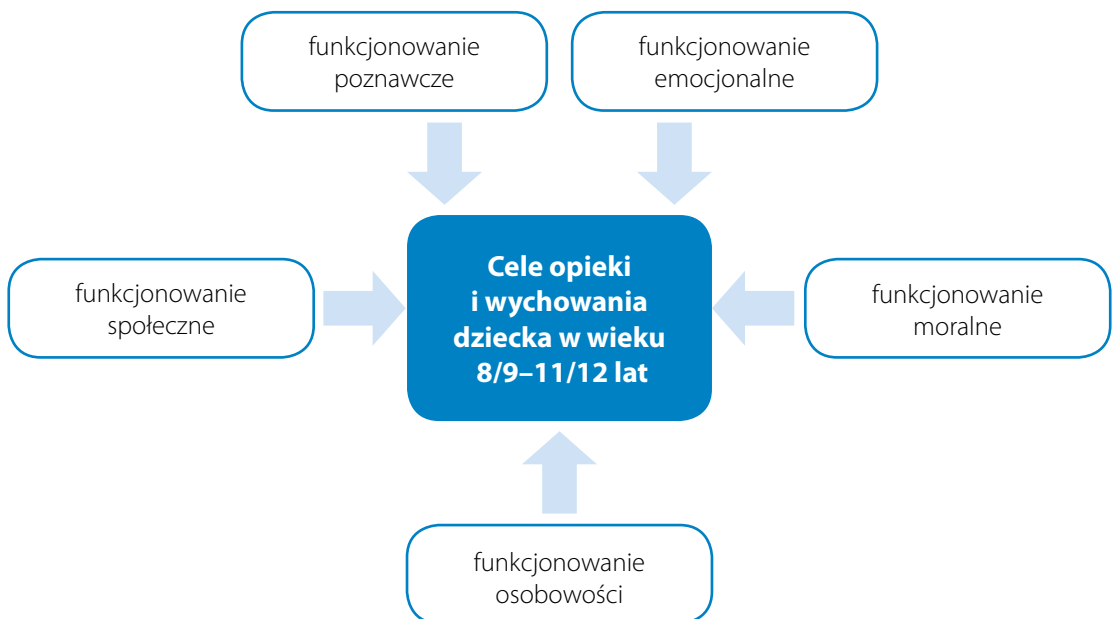
zaprzeczalne, choć wkład partnera – rówieśnika uczestniczącego w tej interakcji – może być różny i zmienny.

W okresie od 8 do 12 roku życia dziecka można wyznaczyć pewne cele, do których należy dążyć w procesie opieki i wychowania. Można je uporządkować w odniesieniu do zadań rozwojowych i podzielić na:

- **cele w obszarze poznawczym** – sprawne używanie i ciągłe doskonalenie podstawowych umiejętności szkolnych; znajomość, rozumienie i korzystanie z pojęć niezbędnych w codziennym życiu
- **cele w obszarze emocjonalnym** – ukształtowanie wewnętrznej odpowiedzialności za siebie i innych oraz umiejętne posługiwanie się nią; umiejętność panowania nad swoimi emocjami
- **cele w obszarze osobowości** – umiejętność dokonania adekwatnej samooceny;

ukształtowanie poczucia własnej wartości i autonomii, np. dotyczącej dokonywania wyborów i podejmowania decyzji; zdolność do empatii i posługiwanie się zrozumieniem i wyrozumiałością oraz akceptacją w stosunku do innych

- **cele w obszarze moralnym** – ukształtowanie zbioru wartości i przekonań moralnych; umiejętność wypowiadania sądów wartościujących; przestrzeganie uznanych reguł moralnych; stosowanie się do obowiązujących nakazów i zakazów moralnych; przestrzeganie praw człowieka
- **cele w obszarze społecznym** – ukształtowanie postaw współpracy, współdziałania z rówieśnikami; identyfikowanie się z rolą chłopca/dziewczyny w kontekście społecznym; identyfikacja i przejawianie zachowań zgodnych z odpowiednią rolą płciową; korzystanie z emocjonalnego uniezależnienia się od rodziców i innych dorosłych; korzystanie z samodzielności.

Rysunek 1. Obszary wyłaniania celów opieki i wychowania dziecka w wieku 8–12 lat.

Tabela 1**Zadania rozwojowe i cele wychowania dziecka w wieku 8–12 lat**

Zadania rozwojowe wywiedzione z etapów dojrzwania fizycznego, aspiracji dziecka i wartości oraz oczekiwań społecznych	Cele wychowania oparte na podstawie programowej dla klas IV–VI szkoły podstawowej
<ul style="list-style-type: none"> • opanowanie roli płciowej • opanowanie społecznej roli związanej z płcią • akceptowanie swojej fizyczności i efektywne korzystanie ze swojego ciała	<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja i przejawianie zachowań zgodnych z rolą płciową • pomoc w przygotowaniu się do zrozumienia i akceptacji przemian okresu dojrzewania • identyfikowanie się z rolą chłopca/dziewczynki w kontekście społecznym • ukazywanie wartości rodziny w życiu osobistym człowieka • pozytywna identyfikacja płciowa, umiejętność rozpoznawania ról i zadań związanych z płcią • kształtowanie nawyku dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu
<ul style="list-style-type: none"> • opanowanie podstawowych umiejętności szkolnych	<ul style="list-style-type: none"> • używanie i doskonalenie podstawowych umiejętności szkolnych, tj. czytanie, pisanie, liczenie
<ul style="list-style-type: none"> • opanowanie i korzystanie z pojęć niezbędnych w codziennym życiu, np. złość, miłość	<ul style="list-style-type: none"> • znajomość, rozumienie i korzystanie z pojęć niezbędnych w codziennym życiu
<ul style="list-style-type: none"> • dążenie do osiągnięcia kontroli moralnej i emocjonalnej, czyli respektowanie reguł moralnych panujących w kulturze, odróżnianie zła od dobra, umiejętność wartościowania rzeczy i czynności, umiejętność dokonywania wyboru według własnej skali wartości i trzymanie się tego wyboru • nabycie zbioru wartości oraz systemu etycznego jako wskaźnika zachowań	<ul style="list-style-type: none"> • umiejętność panowania nad swoimi emocjami • przestrzeganie uznanych reguł moralnych: umiejętność wypowiedzania sądów wartościujących, stosowanie się do obowiązujących nakazów i zakazów moralnych, przestrzeganie praw człowieka, przestrzeganie norm moralnych, społecznych • ukształtowanie zbioru wartości i przekonań moralnych • umiejętność posługiwania się określonymi zasadami i regułami moralnymi • kształtowanie refleksyjnej postawy wobec człowieka, jego natury, powinności moralnych oraz wobec różnych sytuacji życiowych • rozpoznawanie swoich obowiązków wobec najbliższego otoczenia, rodziny i szkoły • przygotowanie do rozpoznawania podstawowych wartości i dokonywania właściwej ich hierarchizacji • dostrzeganie różnorodności postaw i zachowań ludzi • wyrażanie opinii i wartościowanie zjawisk społecznych na poziomie społeczności szkolnej i społeczności lokalnej

- osiągnięcie niezależności osobistej: bycie osobą autonomiczną, posiadającą umiejętność planowania i decydowania; rozumienie, że każdy ma prawo do popełniania błędów; umiejętność wyboru form aktywności, zainteresowań, przyjaciół
- osiągnięcie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych dorosłych
- umiejętność dokonania adekwatnej samooceny
- ukształtowanie poczucia własnej wartości i autonomii dotyczącej dokonywania wyborów, podejmowania decyzji
- korzystanie z emocjonalnego uniezależnienia się od rodziców i innych dorosłych, korzystanie z samodzielności

- nabycie postaw wobec grup społecznych i instytucji – rozumienie pojęcia „dyskryminacja”
- potrzeba zachowywania się i zachowywanie się w sposób wskazujący na odpowiedzialność społeczną
- osiągnięcie nowych i bardziej dojrzałych związków z rówieśnikami
- empatia i umiejętność posługiwania się zrozumieniem i wyrozumiałością oraz akceptacją w stosunku do innych ludzi, otwartość na innych
- ukształtowanie wewnętrznej odpowiedzialności za siebie i innych oraz umiejętne posługiwanie się nią
- kształtowanie postaw sprzyjających rozwojowi społecznemu i indywidualnemu: uczciwość
- wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej
- kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji
- ukształtowanie postaw współpracy, współdziałania z rówieśnikami, umiejętność pracy zespołowej

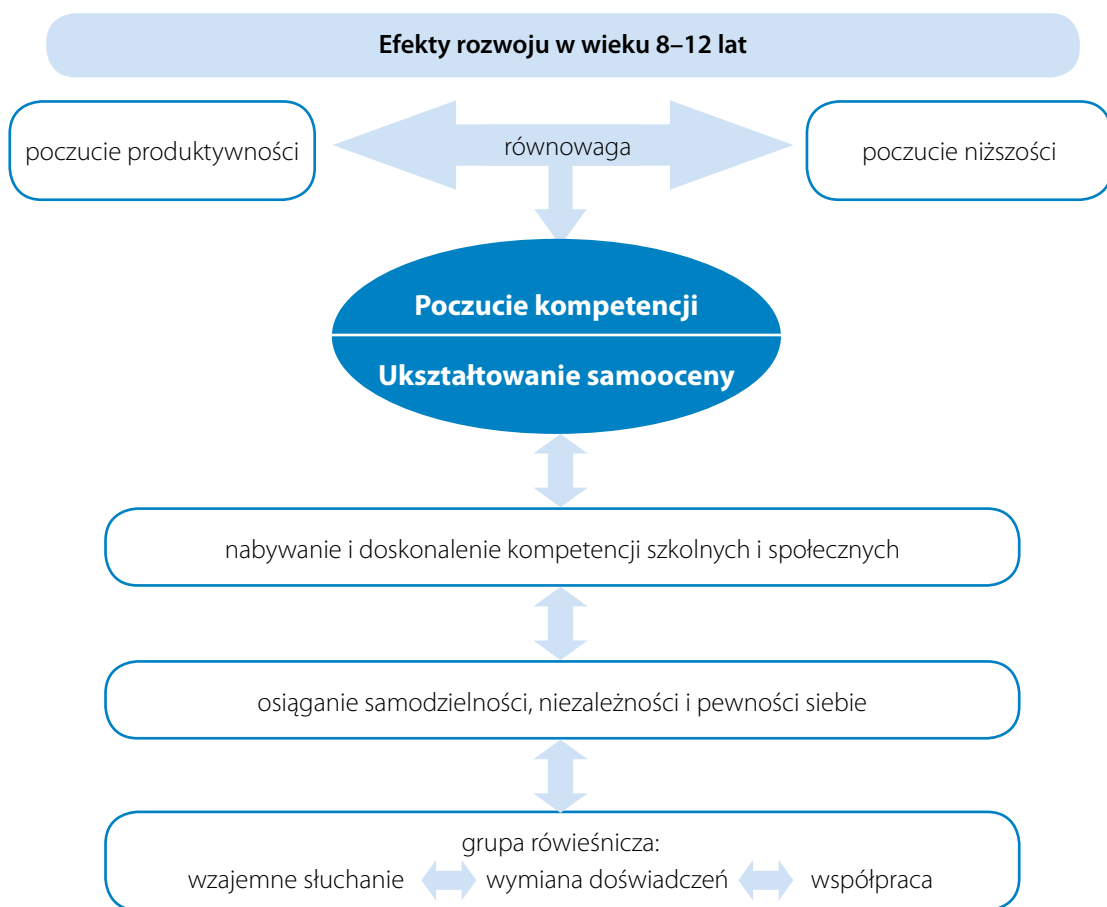
Na podstawie: Appelt, 2005; *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*, 2014.

Najważniejszymi efektami rozwoju w tym okresie życia dziecka, zgodnie z koncepcją Erika H. Eriksona, jest uzyskanie równowagi między poczuciem produktywności a poczuciem niższości. Dziecko w wieku 8–12 lat usilnie dąży do osiągnięcia poczucia własnej kompetencji i ukształtowania pozytywnej samooceny. Dzieje się to na drodze doskonalenia kompetencji bazowych – szkolnych (czytanie, pisanie, liczenie) i społecznych (współpraca, odpowiedzialność, znajomość reguł

i zasad moralnych) oraz stopniowego wyzwala-
nia się od rodziców, a więc podejmowania prób
osiągania większej samodzielności, niezależności
i w efekcie coraz większej pewności siebie.

Porażka w zdobywaniu tych ważnych
cech prowadzi do powstawania poczucia
niższości. Epizodyczne doświadczanie
poczucia niższości, z którym jednostka
potrafi sobie poradzić, jest jednak nie-
zbędnym elementem na drodze roz-
woju, ponieważ stanowi mechanizm za-
bezpieczający przed przerostem poczucia
kompetencji i budowaniem nierealistycz-
nie wysokiej samooceny.

Rysunek 2. Obszary rozwoju w wieku 8-12 lat.

Na podstawie: Brzezińska, 2000.

1.3. W poszukiwaniu tożsamości grupowej

Środkowy wiek szkolny to okres przejściowy pomiędzy dzieciństwem a dorastaniem; można by go nazwać centrum albo głównym punktem przerzutowym do przeddorosłości. Dziecko doskonali wypracowane wcześniej podstawy samodzielnego funkcjonowania, by rozpocząć wchodzenie w fazę dorastania, a więc by przejść od tożsamości grupowej do tożsamości indywidualnej. W tej sytuacji kluczową zasadą działania mechanizmów rozwojowych jest interakcja i współ-

działanie, a istotnymi czynnikami społecznymi są znaczący dorośli, w tym rodzice i nauczyciele oraz rówieśnicy.

Na progu klasy IV dziecko staje przed zupełnie nową sytuacją szkolną: trzeba pożegnać się ze „swoją panią”, która towarzyszyła mu przez ostatnie trzy lata, być może także z dobrze znanym budynkiem, a już na pewno z oswojoną przestrzenią klasy. Pojawia się nowy wychowawca, nowe przedmioty nauczania, nowi nauczyciele, a co najtrudniejsze dla dziecka – każdy z nich stawia nowe i często zupełnie inne wymagania.

Co się raczej nie zmienia, to grupa rówieśników, którzy będą prawdopodobnie towarzyszyć dziecku przez kolejne trzy lata i odegrają ważną rolę w kształtowaniu jego tożsamości, ponieważ rosnąca rola zachowań społecznych powodować będzie wypieranie dziecięcego egocentryzmu. Koleżanki i koledzy, z którymi przyjdzie się dziecku zetknąć, stają się niezastąpionym źródłem doświadczeń kooperacyjnych, którym sprzyja organizowana przez szkołę praca zespołowa.

Środkowy wiek szkolny to część fazy życia o największym znaczeniu otoczenia społecznego. Rozluźniają się w tym czasie kontakty z rodzicami, chociaż pozostają oni wciąż ważnymi osobami dla dziecka, po to, by mogło ono uczynić krok ku samodzielności. Poszerza się krąg osób, z którymi dziecko wchodzi w kontakt, dlatego warto, by był to kontakt z pozytywnymi wzorcami osób dorosłych, które mogą dla niego stać się autorytetami czy „modelami kompetencyjnymi”. Przy prawidłowych relacjach dziecko ma szansę rozwijać swoje umiejętności korzystania ze wsparcia osoby, która wie więcej, lepiej od niego. Ta relacja motywuje dziecko do roz-

wijania swoich umiejętności i poszerzania wiedzy, do podejmowania działań, którym samo nie byłoby w stanie jeszcze sprostać.

W środkowym wieku szkolnym bardzo ważne miejsce w kontaktach społecznych zaczyna zajmować świat rówieśników. Dziecko spędza z nimi czas w szkole i chętnie podtrzymuje te kontakty również poza szkołą, oczywiście nawiązując wciąż nowe. Dla kształtowania się samooceny dziecka opinia rówieśników jest niezmiernie istotna i stają się oni punktem odniesienia dla doświadczanych sukcesów i porażek. Zdanie kolegów i koleżanek pełni coraz większą rolę, mają oni wpływ na dokonywane przez dziecko wybory, podejmowane decyzje, preferencje czy postawy.

Kontakty rówieśnicze sprzyjają rozwijaniu umiejętności współpracy, przełamywaniu

typowego dla wieku egocentryzmu, uczeniu się brania pod uwagę różnych punktów widzenia, rozwijaniu umiejętności negocjowania, poszerzaniu umiejętności rozwiązywania konfliktów, podejmowaniu się zróżnicowanych ról (także lidera), rozwijaniu umiejętności udzielania pomocy, w końcu – budowaniu i wzmacnianiu pozytywnej samooceny.

Współpraca

Jedna z kompetencji społecznych, określana jako zdolność tworzenia więzi i współdziałania z innymi, umiejętność pracy w grupie na rzecz osiągnięcia wspólnych celów, umiejętność zespołowego wykonywania zadań i wspólnego rozwiązywania problemów.

Niezależność osobista

Wiąże się z byciem osobą autonomiczną, umiejętnością planowania i podejmowania decyzji, umiejętnością wyboru zainteresowań, przyjaciół; oznacza rozumienie, że każdy ma prawo do popełniania błędów; jest związana z naturalnym oddalaniem się od rodziców, niezależniami się od innych dorosłych i rosnącą samodzielnością w coraz większej liczbie obszarów działania.

Rysunek 3. Środkowy wiek szkolny jako okres przejściowy między dzieciństwem a dorastaniem.

Na podstawie: Brzezińska, 2000.

WARTO WIEDZIEĆ...

Co może zrobić dorosły, by umożliwić dziecku rozwój kontaktów z rówieśnikami poza szkołą?

- Pozwolić na zabawę na podwórku i w okolicy domu z innymi dziećmi.
- Nie izolować dziecka od innych dzieci – starszych, młodszych i w tym samym wieku, z innych środowisk.
- Dać dziecku szansę na sprawdzenie się w roli członka różnego rodzaju grup czy organizacji, jak np.: zespół tańca, grupa sportowa, harcerstwo i inne.
- Umożliwiać pozaszkolne kontakty dziecka z kolegami i koleżankami: pobyty weekendowe w domu kolegi/koleżanki, wyjazd na działkę.
- Organizować wspólne wyjścia lub wyjazdy, podczas których dziecko będzie miało szansę spotkać rówieśników: do muzeum, na kemping, do znajomych, na koncert, na mecz; wyjazdy i pobyty wakacyjne: kolonie, obozy, półkolonie, wspólne wyjazdy rodzinne lub z sąsiadami/znajomymi.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Główne zadania rozwojowe w środkowym okresie wieku szkolnego, czyli w wieku 8/9–11/12 lat, to: doskonalenie sprawności szkolnych i społecznych do tego stopnia, by dziecko mogło uzyskać poczucie własnej kompetencji.
2. Otoczenie społeczne, w którym rozwija się dziecko w tym wieku, to przede wszystkim dom rodzinny, szkoła i rówieśnicy. Jest ono źródłem zadań, wyzwań i ofert stawianych dziecku na drodze do budowania pewności siebie. Jego celem jest przede wszystkim pomoc w rozpoznaniu własnej roli płciowej, doskonaleniu podstawowych umiejętności szkolnych oraz poznawaniu nowych pojęć ułatwiających funkcjonowanie w życiu.
3. Istotną kwestią na tym etapie jest rozwijanie kompetencji moralnych przy jednoczesnym wspieraniu postępującej niezależności dziecka/nastolatka.
4. Cele wychowania dziecka wiążą się głównie z rozwijaniem i utrwalaniem poczucia kompetencji na drodze budowania zadowalających kontaktów społecznych oraz z satysfakcjonującym funkcjonowaniem w grupie rówieśniczej, które staje się przedpolem konstruowania tożsamości grupowej w kolejnym etapie życia, czyli we wczesnej fazie dorastania.

Jadzia Sikora, 10 lat

2 Rozdział

Pułapki opieki i wychowania u końca dzieciństwa

2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i w szkole

W etapie życia, który poprzedza czas wczesnego dojrzewania, rozpoczynającym się około 10/12 roku życia, zaczyna się proces wewnętrznego oddzielania się dziecka od osób najbliższych, dlatego tak ważnym wydaje się odpowiednie wychowanie w rodzinie i w szkole. Od tego, jakie wzorce w obu tych środowiskach wychowawczych będą promowane przez osoby dla dziecka znaczące, zależy jego przejście do osiągnięcia mocnego poczucia własnej kompetencji.

Osoby i sytuacje, z którymi dziecko zetknie się w tym czasie, zostawią ślad na jego późniejszym funkcjonowaniu. Brak wrażliwości na potrzeby dziecka, stawianie mu nieadekwatnych do możliwości wymagań, stosowanie przemocy lub wykorzystywanie stanowią duże zagrożenie dla rozwoju jednostki.

Również niedookreślone cele wychowania lub brak jasnej wizji wychowawczej ze strony domu i szkoły czy niespójność i nieczytelność sytuacji wychowawczych, a także nadmierny

rygoryzm mogą stać się pułapką czyhającą na wychowawców.

2.2. Moralność i autorytet rodziców a wymagania stawiane dziecku

Rodzina jest podstawowym środowiskiem kształtowania się kręgosłupa moralnego dziecka. Do tej pory przyjmowało ono wszelkie zasady i reguły, wprost przejmując je od osób dorosłych – autorytetów – jako niepodważalne z obawy przed karą lub z chęci uzyskania nagrody. Teraz dziecko potrafi postawić siebie na miejscu innej osoby i widzi możliwość istnienia więcej niż jednego punktu widzenia, odkrywa, że samo również może tworzyć reguły, których inni będą przestrzegać.

Dziecko w każdym wieku potrzebuje równowagi pomiędzy stymulatorami, które na nie oddziałują, a stabilizatorami. Dla dziecka w tym wieku stymulatorami i stabilizatorami są osoby, wśród których się rozwija, i wymagania, które ci ludzie stawiają. Kontakt

z nimi powinien być stymulujący, ale adekwatnie do potrzeb dziecka i w sposób zrównoważony. To oznacza w praktyce stawianie przed dzieckiem wymagań typu: „na miarę jego możliwości” i „lekką ponad stan”. Człowiek 8–12 letni widzi w swoich rodzicach cały czas osoby znaczące, które mogą mu zaproponować wspólne lub samodzielne działania i wprowadzić w samodzielność. Dlatego warto uczyć dzieci tego, co należy, a czego nie wypada robić, jednocześnie będąc wzorcem zachowań, których oczekujemy.

Autorytet

Osoba wyzwalająca potencjał jednostki, wspierająca, zakorzeniona w wartościach, niezwalniająca z myślenia, nieuzurpująca sobie wyłączności na „mądrość”. Autorytet nie pozoruje wartości, postaw, kompetencji czy umiejętności, ale jest ich żywym przykładem, pozwala na poddawanie w wątpliwość, pytanie, poszukiwanie, nie oczekując bezmyślnego posłuszeństwa. Jest autentycznie zaangażowany w to, co robi, i odpowiedzialny.

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Co mogą zrobić rodzice, by uniknąć niepotrzebnych napięć i dać dziecku szansę na prawidłowy rozwój moralny?

-
- Dać możliwość włączania się we wspólne ustanawianie reguł i norm, a nie narzucać je i autorytarnie egzekwować.
  - Odwoływać się do ustalonych reguł i zasad, gdy te są nieprzestrzegane.
  - Nie zmuszać do bezmyślnego posłuszeństwa, lecz wyjaśniać swoje stanowisko.
  - Być konsekwentnym w myśleniu i działaniu.
  - Pozwalać na samodzielne podejmowanie niektórych decyzji.
  - Dawać dobry przykład, pozostając w zgodzie z preferowanymi przez siebie wartościami i przekonaniami.
  - Tworzyć okazje do zmiany zasad, mając na uwadze dobro wspólne.
  - Rozmawiać o intencjach podejmowanych działań, a nie tylko o ich konsekwencjach.
  - Stosować kary dające szansę poprawy, pomagające dziecku zrozumieć, dlaczego zachowanie było złe i zostało ukarane.

W miarę dorastania dzieci spostrzegają rysy i cienie na postaciach osób dorosłych. Dostrzegają, że dorośli nie zawsze postępują mądrze i nie zawsze są wszechmocni, a także to, że nie zawsze mają rację. Wraz z wiekiem osiągają także coraz większą niezależność od osób dorosłych. Te nowe odkrycia powodują, że zaczynają kwestionować autorytet osób dorosłych i badają jego podstawy. Od tego momentu autorytet dorosłego może zostać odrzucony, chociaż jego władza nie zawsze traci swoją moc. Wobec władzy dorosłych pozbawionych autorytetu dzieci mogą przyjmować postawę oportunistyczną. W konsekwencji, jeśli doświad-

czą słabości władzy dorosłych odartych z autorytetu, mogą zacząć całkowicie ją odrzucać.

Coraz więcej dzieci dorasta i wychowuje się w rodzinach odtworzonych/zrekonstruowanych, tzw. rodzinach patchworkowych, czyli takich, w których co najmniej jedno dziecko nie jest dzieckiem wychowującej je pary. Rodzina zrekonstruowana charakteryzuje się niepełną strukturą. Struktura ta zostaje scalona przez nowe związki rodziców, ale rodzice biologiczni dziecka nie są razem. Dzieje się tak na skutek rozwodu, porzucenia rodziny przez któregoś z rodziców lub śmierci. Scalanie rodziny jest

procesem długotrwałym i wymaga zaangażowania wszystkich jej członków. Proces ten charakteryzuje pewna dynamika – początkowo członkowie rodziny doświadczają silnych, często skrajnych emocji, a od ich podejścia – zdolności do kompromisów, chęci współpracy i zaangażowania – zależy to, jak ułożą się ich dalsze relacje, także z dziećmi.

2.3. Początki wyzwania się od rodziców

Pomocą w uniezależnieniu się od rodziców, którzy cały czas pozostają najważniejszymi osobami dla dziecka choćby z tego względu, że zapewniają mu bezpieczną bazę w sytuacjach stresowych

i niezmiennie wsparcie, stają się inni dorośli spoza kręgu rodziny – nauczyciele, instruktorzy, trenerzy. Świadomość u rodziców tego naturalnego procesu sprzyja prawidłowemu rozwojowi dziecka i jego usamodzielnianiu się. Dziecko w wieku od 8 do 12 lat nie chce, by w towarzystwie tych osób lub rówieśników okazywać mu czułość i traktować „po dziecinnemu”. Irytuje się, gdy rodzic ciągle je upomina lub mówi, co powinno zrobić. Ono samo już wie, jak należy postępować, i chce być traktowane jak osoba w pełni za siebie odpowiedzialna.

Rodzic może przyjąć ze zrozumieniem większy dystans w kontaktach ze swoim dzieckiem w sytu-

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Nadmierne wymagania

Niebezpieczeństwem dla dziecka bywają nadmierne i nieadekwatne wobec jego możliwości wymagania bądź oczekiwania w trzech ważnych obszarach:

1. **nauka** – zamiast podtrzymywania przyjemności uczenia się i przekazu „uczysz się dla siebie i własnej satysfakcji, nie dla ocen” pojawia się ze strony dorosłych oczekiwanie od dziecka zdobywania zawsze najlepszych ocen w szkole, angażowania się we wszystkie propozycje dodatkowe w celu zdobycia wysokiej noty z zachowania
2. **obowiązki domowe** – zamiast stopniowego wdrażania w obowiązkowość i odpowiedzialność pojawia się przeciążenie obowiązkami typu: pomoc przy młodszym rodzeństwie, praca ponad siły w gospodarstwie, przejmowanie zajęć i odpowiedzialności dorosłych
3. **zajęcia dodatkowe** – zamiast wspierania w rozwoju poprzez tworzenie szansy wyboru jednej/dwóch propozycji i pozostawienia możliwości nawiązywania naturalnych kontaktów rówieśniczych – pojawia się posyłanie dziecka na zbyt dużą liczbę różnych dodatkowych zajęć popołudniowych.

acjach społecznych, np. w obecności kolegów i koleżanek, innych dorosłych. Nie musi martwić rodzica opowiadanie jego dziecka o swoim ulubionym nauczycielu, rodzicu kolegi lub koleżanki i jego pasjach. Wynika to z rosnącej potrzeby autonomii i niezależności. Kontakt dziecka z osobami w różnym wieku dostarcza mu naturalnych okazji do uruchamiania różnych kompetencji, wykorzystywania wiedzy i umiejętności, ich weryfikowania i uzupełniania. Rodzic, który nie jest gotowy na takie oddalenie się dziecka, niedający mu wsparcia i pomocy w usamodzielnianiu się, zazdrosny o kontakty dziecka z innymi, zaprzecza możliwość doświadczania przez dziecko

wielości i różnorodności punktów widzenia, sposobów postępowania, ale również doświadczania konfliktów i napięć, które są motorem rozwoju każdego młodego człowieka.

Otoczenie wychowawcze, chcąc wspierać dziecko we wspólnym bądź samodzielnym podejmowaniu działań, musi umożliwić mu przede wszystkim kontakty z grupą rówieńczą i zapewnić optymalne warunki do zdobywania wiedzy. Dorosły nie jest już

tak silnie związany z dzieckiem jak we wcześniejszych etapach, ale cały czas towarzyszy mu i jest dla niego silnym wsparciem; jest jakby krok za dzieckiem. Obok dziecka podążają jego rówieśnicy, „najlepsi przyjaciele”, do których ma duże zaufanie.

Rodzice dbający o prawidłowy przebieg rozwoju swojego dziecka zmniejszają obszary bezpośredniego nadzoru, pozwalając na większą samodzielność. Dają większą swobodę na przykład w podejmowaniu decyzji i braniu odpowiedzialności za ich konsekwencje, budując w ten sposób emocjonalną niezależność wobec rodziców. Mądry opiekun stwarza okazje do nawiązywania relacji społecznych poprzez umożliwianie

dziecku nawiązywania różnorodnych kontaktów z innymi dziećmi, także rówieśnikami.

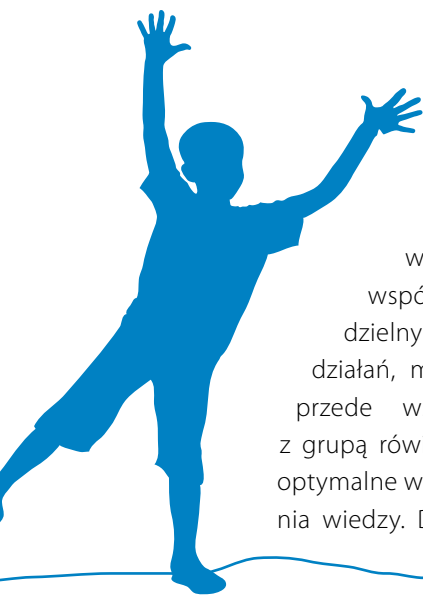
Rodzina patchworkowa

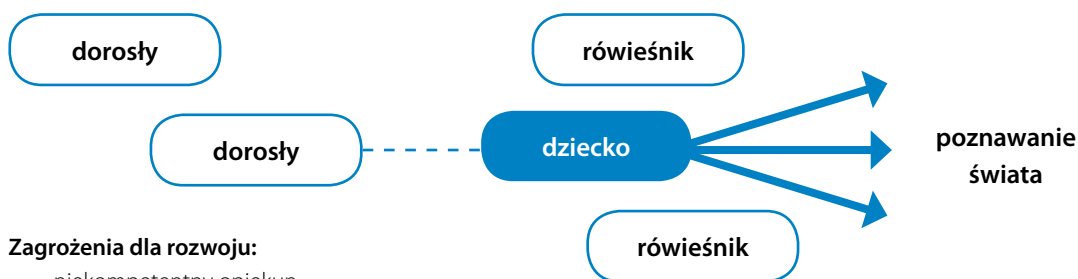
Terminem tym określa się „posklejane” rodziny. Owe „kawałki” stanowią w nich członkowie innych rodzin, które się rozpadły (np. dzieci z rozwiedzionego małżeństwa i ich rodzice), nowi partnerzy rodziców, teściowie – ci nowi i dawni, a także wiele innych osób, które stanowią część każdej z rodzin. W psychologii tego typu rodziny określa się mianem rodzin zrekonstruowanych, czyli takich, w których co najmniej jedno dziecko nie jest dzieckiem wychowującej go pary. Rodziny takie powstają w wyniku rozpadu wcześniejszych struktur, który następuje na skutek śmierci jednego z rodziców albo ich rozvodu, rozstania czy separacji.

2.4. Klimat emocjonalny w szkole

Atmosfera w szkole i klasie rzutuje na samopoczucie uczniów. Stopień zadowolenia uczniów z atmosfery panującej w klasie zależy od tego, czy uczniowie rozumieją się nawzajem, od poziomu rywalizacji i współpracy, a także od tego, czy klasa jest zwarta, skonsolidowana i solidarna. Elementy te decydują o swoistym klimacie w niej panującym.

Nauczyciele, którzy dbają o satysfakcjonujące relacje pomiędzy samymi uczniami oraz sobą i uczniami, tworzą w ten sposób dobry klimat emocjonalny w klasie.

Zagrożenia dla rozwoju:

- niekompetentny opiekun
- ubogie kontakty z rówieśnikami
- osamotnienie w kontakcie z mass mediami, Internetem

Rysunek 4. Środowisko wychowawcze środkowego wieku szkolnego.

Na podstawie: Brzezińska, Appelt i Ziółkowska, 2011.

Z BADAŃ...

Klimat szkoły a zachowania negatywne uczniów

„Brak dbałości o klimat szkoły skutkuje zwiększoną liczbą negatywnych zachowań uczniów. Analiza danych HBSC (2002) dla trzynasto- i piętnastolatków w Polsce potwierdza istnienie związku między percepcją środowiska psychospołecznego szkoły a ryzykownymi zachowaniami uczniów.

Uczniowie, którzy lepiej postrzegają to środowisko, rzadziej: palą tytoń, sięgają po narkotyki, uczestniczą w bójkach i dręczeniu innych uczniów. Duże wsparcie ze strony nauczycieli jest czynnikiem chroniącym przed nadużywaniem alkoholu i innych używek. Duże wsparcie ze strony innych uczniów zmniejsza ryzyko bycia ofiarą dręczenia”.

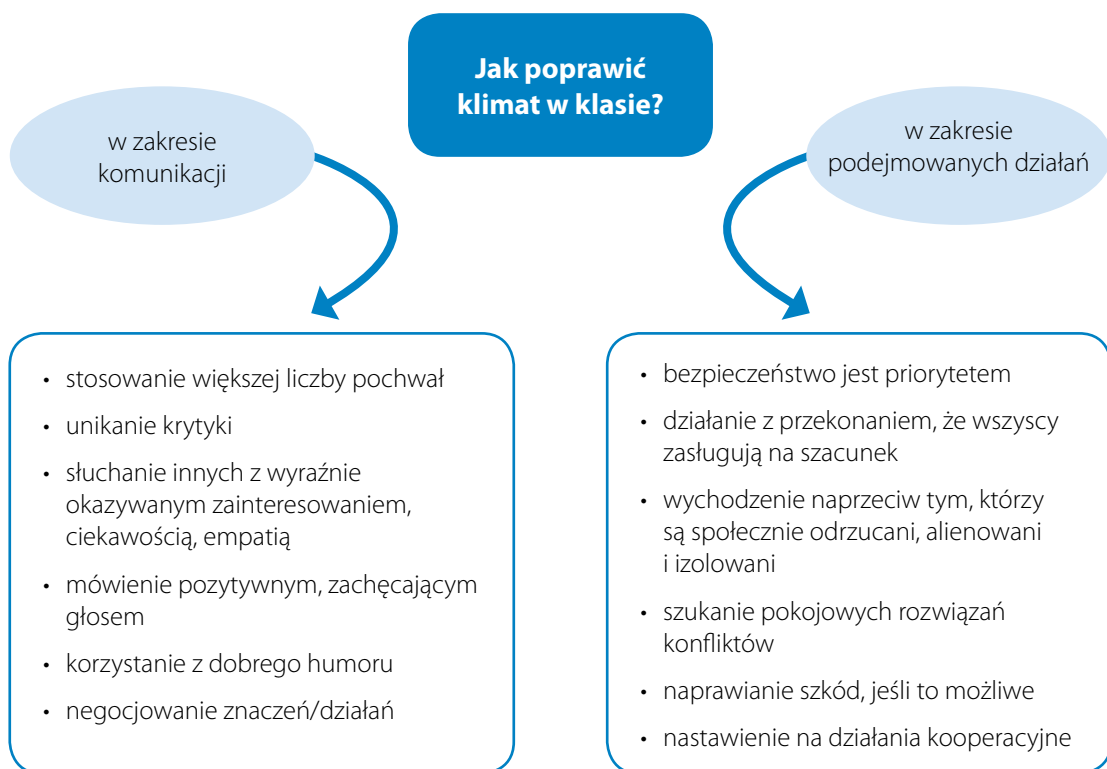
Na podstawie: Gralewska, Karaszewski, Piotrowska i Salamoni-Bobińska, 2012, s. 163.

Tabela 2

Charakterystyka środowisk klasowych

Środowisko klasowe	Klimat klasy tworzony przez nauczyciela	Główne doświadczenie ucznia
• zorientowane na współżycie	• interpersonalna zgoda	• bezwarunkowa życzliwość
• zorientowane na osiągnięcia	• bezosobowy profesjonalizm	• warunkowa życzliwość
• zorientowane na porządek	• ma nieco koszarowy charakter	• warunkowa nieżyczliwość

Na podstawie: Konarzewski, 1995, s. 137.

Rysunek 5. Wskazania dotyczące poprawy klimatu w klasie.

Istnieją dwa elementy, których uwzględnienie może wzmocnić pozytywny klimat panujący w klasie. Należą do nich warunki materialne i niematerialne. Do tych pierwszych i mających mniejsze znaczenie zaliczyć można wygląd i wyposażenie sali. Do drugich, pełniących zasadniczą rolę, należą relacje interpersonalne, postawy, zestaw obowiązujących zasad (zarówno tych jawnych, jak i ukrytych) oraz takt pedagogiczny wychowawcy.

Nauczyciel jako uczestnik relacji przekazuje uczniom nie tylko wiedzę i umiejętności, ale także buduje relacje nacechowane szacunkiem do drugiego człowieka. Takt pedagogiczny nauczyciela osadza się na wrażliwości, wyrozumiałości i partnerstwie w kontaktach. Nie ma w nim miejsca na

bierność, bezduszne dążenie do jak najlepszych wyników czy koncentrowanie się tylko na uczniach najzdolniejszych.

Klimat klasy oraz takt pedagogiczny cechuje wiele zbieżnych kwestii. Głównie chodzi tu o podstawowy wzorzec nadawania znaczeń temu, co się dzieje w klasie. Mogą być one odmienne i przyjmować postać atmosfery ostrej rywalizacji, przejawiającej się ignorowaniem ucznia z trudnościami, lub atmosfery niczym nieskrępowanej swobody, która nie zapewni dziecku wsparcia ze strony nauczyciela, bądź też atmosfery życzliwości i szacunku, w której każdy uczeń ma szansę nie tylko na bycie odbiorcą klimatu, ale także na to, by być jego współtwórcą.

WARTO WIEDZIEĆ...

Klimat klasy a wyniki w nauce

Klimat w szkole i klasie wpływa na wyniki uczniów. Efektem tej wiedzy są konkretne rozwiązania, poprzez które wspiera się budowanie pozytywnego klimatu w klasie i szkole.. Przykładem jest organizacja *Character Education Partnership*, której liderzy wspierają szkoły chcące przekształcić kulturę i klimat tak, by wspierały i wzmacniały podstawowe wartości. Opracowano w niej 11 zasad przewodnich edukacji charakteru. Są one zamieszczane w budynku szkoły, na stronach internetowych, w ulotkach dla rodziców, kronikach szkoły itp.

Szkoła ma opracowane definicje wartości i wie, jak powinny one wyrażać się w dających się zaobserwować zachowaniach, a jej pracownicy, uczniowie i rodzice z łatwością identyfikują je jako ważne i łatwo rozpoznawalne cechy szkoły. Natomiast rada dzielnicy, władze miasta, gminy czy powiatu dbają o te wartości w swojej społeczności, traktują jako część swojej misji, celów, zadań i przepisów. Oto one:

1. Szkoła promuje etyczne wartości jako fundament dobrego charakteru.
2. Szkoła do rozwoju postaw podchodzi holistycznie – uczniowie mają zrozumieć, na czym dana wartość polega, i uczą się tych wartości poprzez rozwijanie empatii oraz działają na ich podstawie, a szkoła stwarza warunki do podejmowania takich działań.
3. Szkoła ma kompleksowe podejście do kształcenia postaw – wykorzystuje do tego również nauczanie.
4. Szkoła tworzy społeczność – mikrokosmos społeczeństwa obywatelskiego: rozwija opiekuńcze relacje między nauczycielami a uczniami, pomiędzy uczniami, pracownikami szkoły a rodzinami uczniów.
5. Szkoła zapewnia uczniom możliwości moralnego działania.
6. Szkoła oferuje program nauczania, uwzględniający wszystkich uczniów i rozwijający ich charaktery oraz pozwalający im odnieść sukces.
7. Szkoła rozwija u uczniów wewnętrzną motywację, związaną z szacunkiem do innych, a nie podyktowaną strachem przed karą lub nagrodą.
8. Pracownicy szkoły są etyczną, uczącą się społecznością, dzielącą się odpowiedzialnością za edukację postaw i przestrzegającą wartości, których uczą.
9. Szkoła sprzyja wspólnemu zarządzaniu – nauczyciele i uczniowie uczestniczą w podejmowaniu decyzji.
10. Szkoła angażuje rodziny, członków lokalnej społeczności i innych partnerów w budowanie postaw swych uczniów.
11. Szkoła regularnie ocenia swój klimat i kulturę oraz funkcjonowanie pracowników jako wychowawców oraz zakres prezentowania przez uczniów postaw uznanych za właściwe.

2.5. Fikcja wychowawcza w szkole

W szkole można niekiedy obserwować zjawiska związane z pseudowychowaniem opisane przez Bogusława Śliwerskiego, takie jak:

- **wychowanie nieadekwatne** – nieuwzględniające znaczenia kontekstu społecznego, politycznego, ekonomicznego czy wreszcie indywidualnego dla rozwoju jednostki: mamy z nim do czynienia, gdy w podejmowanych działaniach pedagoga pomijany jest potencjał rozwojowy wychowanka, jego talent, zdolności, zainteresowania czy potrzeby; gdy nauczyciel podejmuje działania bezrefleksyjne, przypadkowe, obok wychowanka lub wbrew jego możliwościom
- **wychowanie fikcyjne** – charakteryzujące się brakiem autentyczności podejmowanych

Pseudowychowanie

Wszelkie wynaturzenia, zakłamania, pozorność, a więc przeciwieństwa wychowania. Inne nazwy dla pseudowychowania to: wychowanie błędne, dewiacyjne, patologiczne, pozorne, toksyczne, negatywne i antywychowanie.

działań, markowaniem działalności, która w rzeczywistości jest podporządkowana innym celom, dalekim od wspierania rozwoju wychowanka: „zrealizowanie materiału”, czyli przekazanie jak największej liczby informacji w jak najkrótszym czasie; pełnienie funkcji wychowawcy klasy i traktowanie jej głównie jako dodatku finansowego do pensji, a nie autentycznej współodpowiedzialności za wychowanie swojej klasy

- **wychowanie wyboczone** – mamy z nim do czynienia wtedy, gdy dzieci są przeszkodą w zarabkowaniu wychowawcy lub gdy wytwór działalności wychowawcy nie jest celem tej działalności: organizowanie przez nauczyciela różnego

rodzaju akcji, zadań lub projektów w celu zgromadzenia, zdobycia jak największej liczby dokumentów, np. do postępowania kwalifikacyjnego na wyższy stopień awansu zawodowego

Olga Przybylska, 11 lat

Gabriela Gajowiecka, 10 lat, KOT

Z BADAŃ...

Nauczycielskie strategie dyscyplinujące

Przykładem strategii dyscyplinujących uczniów są: zastraszanie, szantaż, upokarzanie ucznia, złamanie oporu uczniowskiego. Wśród różnorodnych form przemocy stosowanych przez pedagogów wskazać zaś należy: intrygi, kłamstwa, szantaż, manipulowanie, tworzenie sytuacji konfliktowych.

Jak wynika z badań, nauczyciele stoją na straży dyscypliny jako bezwzględnej konieczności przestrzegania przez uczniów reguł szkolnych (70,5%), podporządkowania się nauczycielom (49,2%) i szanowania ich (21,3%), nie wiążąc jednocześnie tego zjawiska z własną sprawiedliwością, zaufaniem czy szacunkiem wobec uczniów.

Na podstawie: Lemańska-Lewandowska, 2013; Śliwerski, 2001.

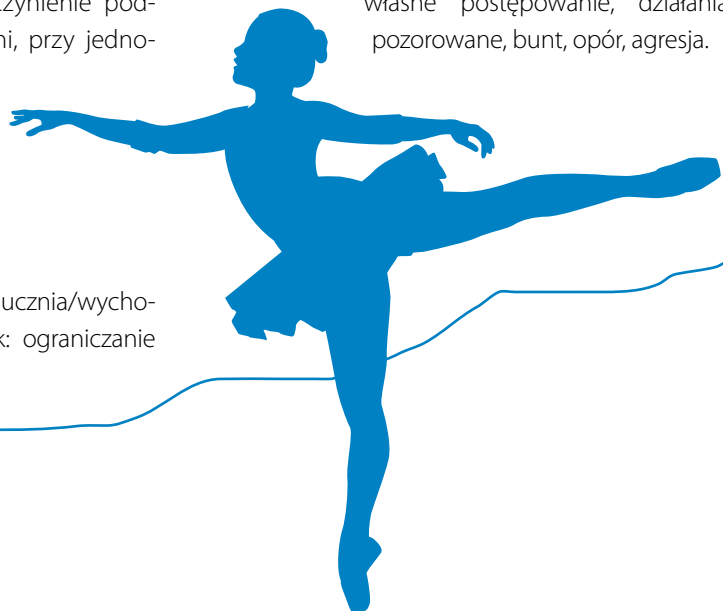

- **wychowanie zawładające/ujarzmiające**
– polegające na wykorzystywaniu nierówności pomiędzy wychowankiem i wychowawcą: przykładem jest stosowanie przymusu wobec uczniów zamiast kształtowania rzeczywistej samoregulacji zachowań uczniów.

Do pseudowychowania zaliczyć należy również **manipulację pedagogiczną**, która jest niczym innym jak stosowaniem wobec wychowanka z premedytacją specjalnych metod i technik prowadzących do jego uprzedmiotowienia, a więc w konsekwencji do poddania go szczególnej kontroli i wpływowi. Chodzi o uczynienie podopiecznych całkowicie bezwolnymi, przy jednoczesnym wywołaniu wrażenia, że ich zachowania i odczucia są podejmowane i doznawane spontanicznie, z ich własnej woli i inicjatywy.

Manipulacji i uprzedmiotowieniu ucznia/wychowanka sprzyjają takie działania jak: ograniczanie

swobody myślenia, ciągłe zmienianie reguł postępowania i ich uzasadnienia, prawienie pochlebstw i wkradanie się w czyjeś łaski, blokowanie dostępu wychowanka do informacji i faktów, tendencyjne ich przedstawianie, sentymentalizacja i infantyilizacja treści, stwarzanie deficytu lub nadmiaru dóbr, budowanie atmosfery rywalizacyjnego indywidualizmu, odwoływanie się do presji grupy w celu złamania woli, wywoływanie poczucia winy. Skutki manipulacji pedagogicznej to: kształtowanie postaw konformistycznych wychowanków, zanik samodzielności myślenia i działania, anomia moralna, wyzbycie się odpowiedzialności za własne postępowanie, działania pozorowane, bunt, opór, agresja.

WARTO WIEDZIEĆ...

Jak prowadzić rozmowę z uczniem?

- Koncentruj wzrok na uczniu i patrz mu w oczy, ale nie nachalnie, lekceważąco lub prowokacyjnie.
- Siedz na tym samym poziomie – oczy rozmówców powinny być na tej samej wysokości.
- Mów prawdę, jeśli musisz o problemie poinformować osoby trzecie, to otwarcie powiedz o tym uczniowi.
- Staraj się zapamiętać jak najwięcej szczegółów z tej rozmowy, notatki sporządź zaraz po spotkaniu, a nie w trakcie rozmowy.
- Nie nakłaniaj ucznia do „mówienia na siłę”.
- Unikaj oceniających sformułowań w rodzaju: „nie mogłeś mi o tym wcześniej powiedzieć?”, „dlaczego do tego dopuściłeś?” itp.
- Nie wątp w ucznia i unikaj zdań typu: „czy ktoś jeszcze to widział oprócz ciebie?”, „wyolbrzymiasz całą sprawę” itp.
- Unikaj sformułowań tzw. zamykających rozmowę: „jestem zszokowana tym, co mówisz”, „to straszne, lepiej nikomu o tym nie mów”, „nie wierzę, że mogłeś tak postąpić” itp.
- Reaguj na potrzeby ucznia wyrażane przez np. płacz, śmiech, potrzebę napicia się wody, częstego korzystania z toalety.
- Zakończ rozmowę informacją wzmacniającą ucznia.

Z BADAŃ...

Nieodpowiednie zachowania nauczycieli

Najczęstsze nieodpowiednie zachowania nauczycieli, na które wskazują oni sami, to:

- stosowanie agresji słownej wobec uczniów: dokuczanie, wyśmiewanie, poniżanie, obrażanie
- używanie wulgaryzmów lub niewłaściwego słownictwa
- podniesiony ton głosu lub krzyk
- agresja fizyczna wobec uczniów
- ignorowanie, lekceważenie uczniów, ich pytań, problemów
- w czasie lekcji rozmowa przez telefon komórkowy, SMS-y
- stronniczość, faworyzowanie niektórych uczniów, niesprawiedliwe ocenianie.

Na podstawie: Lemańska-Lewandowska, 2013.

Z BADAŃ...

Nauczycielskie błędy wychowawcze

Najczęściej popełniane przez nauczycieli błędy wychowawcze to:

- niechęć i opieszałość w udzielaniu bezinteresownej pomocy uczniom poza zajęciami lekcyjnymi
- przynoszenie osobistych problemów do szkoły i obciążanie nimi uczniów lub przenoszenie na nich agresji jako rezultatu własnej bezsilności; jest to swoista „kara” dla ucznia jako zemsta za własne niepowodzenia życiowe
- dawanie cichego przyzwolenia na łamanie przez uczniów pewnych norm – ściąganie, palenie papierosów
- brak precyzyjnych kryteriów oceniania – kierowanie się sympatią lub antypatią w sytuacjach oceniania
- publiczne ośmieszanie czy zawstydzanie uczniów, poniżające traktowanie ucznia
- brak konsekwencji w egzekwowaniu wiedzy i ocenianiu w sytuacji promocji do następnej klasy
- wykorzystanie oceny negatywnej jako instrumentu represji za niewłaściwe zachowanie
- zaniedbywanie wiedzy o środowisku życia ucznia, jego rzeczywistych możliwościach i wsparciu ze strony rodziców
- narzucanie uczniom własnego punktu widzenia
- krytyka jednego nauczyciela przez drugiego w obecności uczniów
- stosowanie odpowiedzialności zbiorowej
- pobłażanie lub niekonsekwencja w egzekwowaniu od uczniów aktywności lub zachowań wynikające ze zmiany własnego nastroju, humoru.

Na podstawie: Śliwerski, 2001; Lemańska-Lewandowska, 2013.

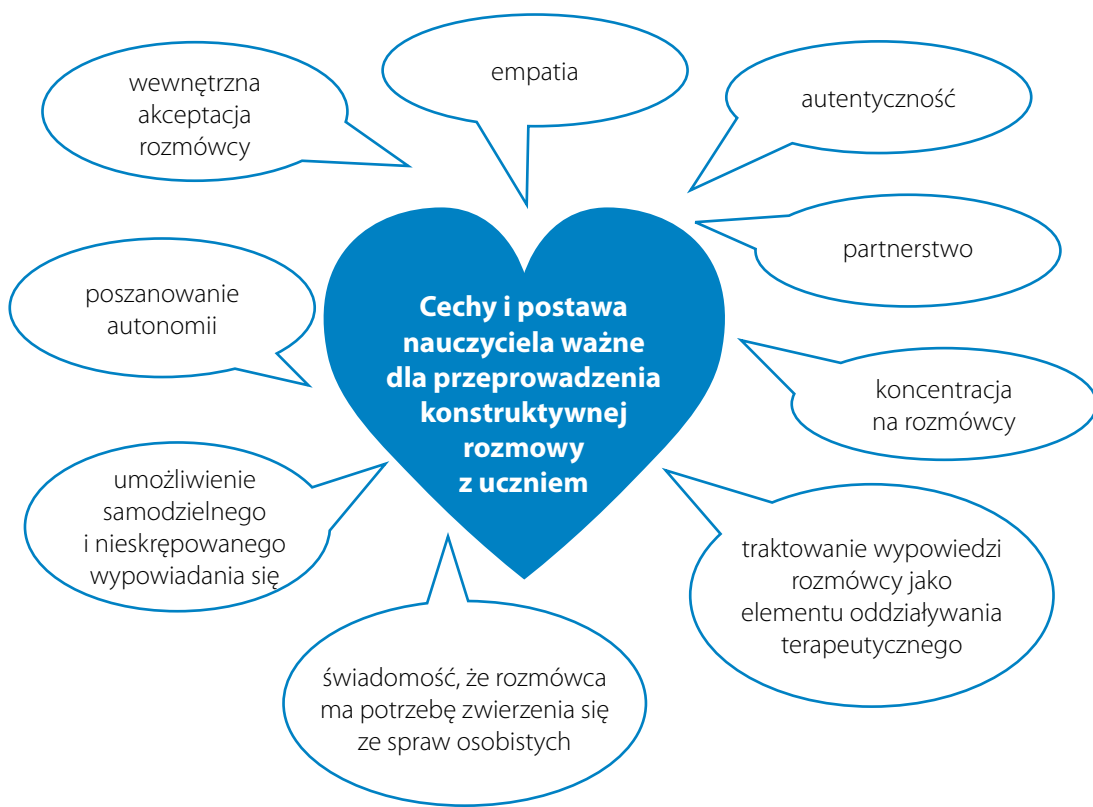
Nauczyciele w procesie wychowania popełniają tzw. błędy wychowawcze, których skutkiem jest doświadczanie przez wychowanka wadliwego funkcjonowania społecznego bądź pozbawienie go wiary w siebie, wywołanie bądź utrwalenie w nim poczucia krzywdy, niesprawiedliwości lub ukształtowanie w nim postawy bierności czy posłuszeństwa.

2.6. Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych

Efektywność oddziaływań wychowawczych nauczyciela zależy w dużej mierze od charakteru relacji pomiędzy nim a uczniami. Chodzi tu o stałe nastawienie nauczyciela do uczniów, które jest podstawą wzajemnych codziennych kontaktów. Jedną z ważnych i podstawowych metod wychowawczych jest indywidualna rozmowa z uczniem.

Rysunek 6. Cechy i postawa nauczyciela ważne dla przeprowadzenia konstruktywnej rozmowy z uczniem.
 Na podstawie: Łukasik, 2010.

Kuba Osowski, 9 lat, HOOTWEELS

12 zasad prowadzenia rozmowy z uczniem

1

Ufaj i wierz w to, co mówi uczeń.

2

Zachowaj spokój, nie ujawniaj złości, zaszokowania czy zakłopotania; spokój jest dla ucznia informacją, że potrafimy zapanować nad problemem, który jemu sprawia kłopot.

3

Uwzględnij rytm, w jakim uczeń się otwiera; nie naciskaj, nie przymuszaj do mówienia, nie zasypuj w nieskończoność pytaniami.

4

Ustal wspólne nazewnictwo; chodzi o to, aby istniała wspólna płaszczyzna porozumienia, jedność znaczeń nadawanych słowom; gdy nie rozumiemy, o czym mówi uczeń, możemy spłyć problem lub nieumiejętnie go odczytać.

5

Nie obiecuj dochowania tajemnicy, zwłaszcza gdy rozmowa dotyczy sytuacji zagrażających zdrowiu, życiu i bezpieczeństwu ucznia; jeżeli rozmowa dotyczy innych problemów, warto zapewnić ucznia o swojej dyskrecji i dochować jej.

6

Zapewnij ucznia, że dobrze robi, ujawniając swój problem; gdy doświadcza przemocy, zapewnij go, że nie jest temu winien; winę ponosi agresor, sprawca.

7

Przyjmuj to, co uczeń mówi, bez osądzania, demonizowania czy kryminalizowania sytuacji; nie należy tworzyć atmosfery bardzo wyjątkowych wydarzeń; warto powiedzieć, że podobne sytuacje zdarzają się innymi, jednak nie mówmy, że „dokładnie to samo spotkało...”; nikt nie doświadcza problemów tak samo, nawet podobne zdarzenie każdy przeżywa inaczej.

8

Nie udawaj, że wszystko jest w porządku; uczeń powinien odczuć, że to, co go spotkało, jest problemem, ale wspólnie można go rozwiązać.

9

Nie wypowiadaj negatywnych sądów o innych (np. uczestnikach sytuacji problemowych, sprawcach problemów).

10

Nie obiecuj czegoś, czego nie możesz uczniowi zapewnić.

11

Staraj się być wyciszony, raczej wycofany, ale nie bezradny.

12

Rozmowę prowadź bez świadków.

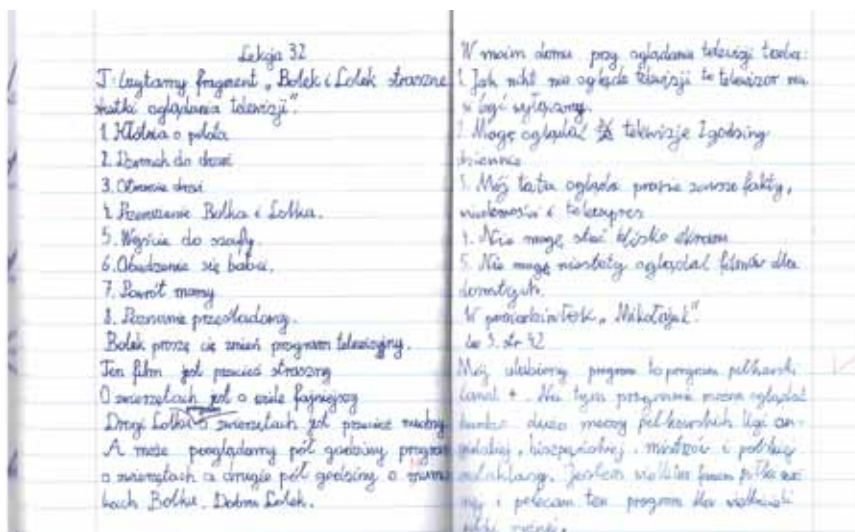

Rysunek 7. Zasady dotyczące prowadzenia rozmowy z uczniem.

Na podstawie: Łukasik, 2010.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. W procesie wychowania dziecka, podobnie jak w każdej innej dziedzinie życia, istnieje niebezpieczeństwo popełniania błędów. Wymagania, obowiązki i dodatkowe różnorodne propozycje kierowane do dziecka nie mogą budzić w nim frustracji z powodu niemożności sprostania im lub przeciążenia.
2. Dziecko w wieku od 8 do 12 lat nadal, tak jak wcześniej, potrzebuje osób dorosłych (rodziców, nauczycieli, wychowawców) występujących w roli wzorców osobowych i modeli postępowania, by móc z nich czerpać wiarę we własne możliwości i oczekiwać od nich konstruktywnego wsparcia.
3. Dziecko powoli zaczyna wyzwalać się spod władzy i kontroli rodziców, szukając jednocześnie potwierdzenia swoich możliwości, kompetencji i umiejętności wśród rówieśników. Zadaniem rodzica w tej sytuacji jest mądra kontrola i przyzwolenie na rosnącą autonomię.
4. Nauczyciel jako osoba znacząca powinien dbać o sprzyjające relacje z uczniami, budować dobry klimat współpracy w szkole i klasie, pamiętając przy tym o ryzyku pokusy manipulowania uczniami dla osiągnięcia swoich celów.

Staś Weltrowski, 9 lat, ZESZYT z JĘZYKA POLSKIEGO

3 Rozdział

Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców

3.1. Wprowadzenie, czyli o samodzielności i pomocy

Rodzice, rodzina czy sąsiedztwo nie są już głównymi i jedynymi arenami aktywności dziecka w wieku 8/9–11/12 lat, czyli w klasach IV, V i VI. Teraz wkracza ono w nowe obszary, robi to znacznie samodzielniej niż wcześniej – w klasach I–III. Te nowe rejony to głównie, choć nie tylko, świat społeczny pozadomowy i pozaszkolny – przemierzając go, dziecko odkrywa i zdobywa nowe umiejętności, doskonali dotychczasowe, ale także staje w obliczu niebezpieczeństw tam czyhających. Między innymi z tego powodu nadal potrzebuje znaczących osób dorosłych, ale już nie jako bezpośrednich opiekunów, ale jako tych, które występują w roli towarzyszy poznawczych wędrówek i osób dających bezwarunkowe wsparcie i pomoc w sytuacjach trudnych.

3.2. Rola i zadania rodziców

Funkcje, które pełnią rodzice wobec dzieci w procesie ich wychowania, są następujące: biopsy-

chiczna (prokreacyjna i seksualna), ekonomiczna (materialno-ekonomiczna i zabezpieczająco-opiekuńcza), społeczna (legalizacyjno-kontrolna) oraz socjopsychologiczna (socjalizacyjno-wychowawcza, kulturalna, towarzysko-rekreacyjna, emocjonalno-ekspresyjna). Właściwe wypełnienie tych funkcji w rodzinie uważa się za podstawę prawidłowego i wszechstronnego rozwoju dziecka i kształtowania jego dojrzałości.

Rodzic może być dla dziecka osobą znaczącą, ważną i wyróżnioną. Mają na to wpływ różne czynniki, a wśród nich te najważniejsze, czyli:

Dorosły jako osoba znacząca

Jest to osoba wyróżniona z kręgu ludzi obecnych w życiu jednostki. Może taką być, ponieważ często się z nią kontaktujemy lub waga tych kontaktów jest dla nas duża. Wiąże nas z tą osobą szczególna więź emocjonalna oparta na bliskości, obopólnym zaufaniu. Jest wzorem postępowania, a często nawet autorytetem. Wpływa więc na to, co robi jednostka, jakie ma poglądy, opinie, jakimi zasadami kieruje się w życiu.

- własne kompetencje dorosłego, czyli zasoby ukształtowane w poprzednich okresach życia, aktualne osiągnięcia i umiejętność zarażania innych swoją pasją, angażowania ich w różne działania i podtrzymywanie motywacji w trudnych sytuacjach
- społeczny odbiór rodzica, czyli to, jak inni oceniają skuteczność jego postępowania, czy poddają się jego oddziaływaniom, czy są z nich zadowoleni i czy oceniają go jako osobę lo-

jalną i taką, na którą mogą liczyć

- właściwości interakcji z dzieckiem, czyli częste z nim przebywanie, częste wspólne rozmowy, wspólne ustalanie celów, podejmowanie razem działań, wspólne rozwiązywanie problemów, zostawianie miejsca na aktywność dziecka, dbanie o równowagę udziałów własnych i dziecka, otwarte ujawnianie własnych emocji.

Tabela 3
Rola i zadania rodziców

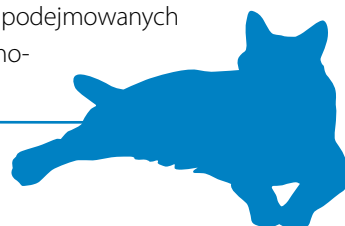
Do czego potrzebni są dziecku rodzice?	Rola i zadania rodziców
Okazywanie wsparcia w różnych formach	<ul style="list-style-type: none"> • rodzice: wzmacnianie samodzielności dzieci przez powierzanie im nowych, coraz bardziej odpowiedzialnych zadań na miarę ich możliwości • dziecko: wybór zajęć dodatkowych, dokonanie wyboru wyjazdu wakacyjnego typu kolonie, samodzielny powrót ze szkoły
Zapewnianie poczucia bezpieczeństwa	<ul style="list-style-type: none"> • rodzice: umożliwianie spędzania wolnego czasu dziecka z przyjaciółmi, umożliwianie podejmowania decyzji dotyczących samodzielnego gospodarowania czasem wolnym • dziecko: planowanie i podejmowanie decyzji odnośnie do tego co, gdzie i z kim
Wychowywanie i opiekowanie się	<ul style="list-style-type: none"> • rodzice: pomoc w odkryciu sensu pracy i poczucia odpowiedzialności za wykonywane zadanie • dziecko: wykonywanie codziennych domowych obowiązków, drobnych napraw/prac pod okiem rodzica
Okazywanie bezwarunkowej akceptacji	<ul style="list-style-type: none"> • rodzice: okazywanie miłości i akceptacji, zapewnienie bliskości fizycznej i emocjonalnej, wzmacnianie wiary w możliwości i potencjał dziecka, akceptacja bądź jej brak dla określonych zachowań, a nie osoby dziecka • dziecko: przejawianie zachowań, podejmowanie działań związanych z jednostkowym rozwojem
Podtrzymywanie i wzmacnianie przyjemności z uczenia się	<ul style="list-style-type: none"> • rodzice: zachęcanie i podtrzymywanie chęci podejmowania aktywności, chwalenie, nagradzanie za włożony wysiłek i zaangażowanie, wspieranie i dopingowanie w działaniu • dziecko: podejmowanie różnorodnych aktywności, zaangażowanie, otrzymywanie i przyjmowanie pozytywnych informacji zwrotnych na swój temat

Na podstawie: Appelt, 2005.

Dziecko bardzo często ma okazję obserwować rodziców, gdy sami są testowani w różnych trudnych dla siebie sytuacjach. Sprawdza wtedy, jak dorosły zachowuje się w chwilach próby, np. gdy wraca z wywiadówki i mówi: „jaka głupia ta twoja wychowawczyni, nie potrafi nawet wyjaśnić, o co jej chodzi”. Z tej relacji dziecko wnioskuje, że można kogoś lekceważyć i pogardzać nim.

Podobnie, gdy nie reagujemy na przemoc w stosunku do innych czy inne nieodpowiednie zachowanie.

Oczywiście, każdy ma prawo do błędu, ale należy o tym rozmawiać, by to wyjaśniać. Dzieci chcą jak najwięcej wiedzieć o powodach naszych decyzji, naszego postępowania czy celowości poleceń, które wydajemy. W każdym domu powinny obowiązywać określone wymagania (zasady, reguły), które pozwalają dziecku na odczuwanie poczucia bezpieczeństwa i stanowią punkt odniesienia dla podejmowanych przez nie prób usamodzielniania się.

Wychowanie ku odpowiedzialności za siebie i innych

ustalanie zgodnych
z określonym systemem wartości
jasnych reguł postępowania

konsekwentne egzekwowanie
ich przestrzegania

Rysunek 8. Cechy wychowania ku odpowiedzialności.

Na podstawie: Brzezińska, 2008.

CIEKAWOSTKA

„Dzieci uczą się tego, czego doświadczają”

- Dziecko krytykowane uczy się potępiać.
- Dziecko otoczone wrogością uczy się agresji.
- Dziecko żyjące w strachu uczy się lęklności.
- Dziecko doświadczające litości uczy się rozczulać nad sobą.
- Dziecko wyśmiewane uczy się nieśmiałości.
- Dziecko otoczone zazdrością uczy się zawiści.
- Dziecko zawstyżane uczy się poczucia winy.
- Dziecko zachęcane uczy się wiary w siebie.
- Dziecko otoczone wyrozumiałością uczy się cierpliwości.
- Dziecko chwalone uczy się wdzięczności.
- Dziecko akceptowane uczy się kochać.

- Dziecko otoczone aprobatą uczy się lubić siebie.
- Dziecko darzone uznaniem uczy się, że dobrze jest mieć cel.
- Dziecko żyjące w otoczeniu, które potrafi się dzielić, uczy się hojności.
- Dziecko traktowane uczciwie uczy się prawdy i sprawiedliwości.
- Dziecko żyjące w poczuciu bezpieczeństwa uczy się ufności.
- Dziecko otoczone przyjaźnią uczy się radości życia.
- Jeżeli żyjesz w spokoju, twoje dziecko będzie żyło w spokoju ducha.

„A w jakim otoczeniu żyje twoje dziecko?”

Na podstawie: Dryden i Vos, 2000, s. 104.

Wychowywanie dziecka w domu i uczestniczenie w życiu szkoły to dwa bieguny rodzicielskiego zaangażowania, rozumianego jako włączenie się w sprawy własnych dzieci, kontakty z rodzicami innych dzieci oraz kontakty ze szkołą. W domowym wychowywaniu mogą występować te elementy opieki rodzicielskiej, które są szczególnie istotne dla radzenia

sobie dziecka w szkole (jest to tzw. domowy program wychowawczy). W życie szkoły wchodzi natomiast wszystko, poczynając od obecności rodzica na zawodach sportowych, przez uczestniczenie w zebraniach/wywiadówkach, po ukończenie specjalistycznych kursów mających na celu podniesienie świadomości pedagogicznej rodziców.

WARTO WIEDZIEĆ...

Wskazówki dotyczące formułowania i egzekwowania norm

- Normy powinny określać pożądane zachowania.
- Dziecko musi wiedzieć, czego się od niego oczekuje.
- Normy muszą być sformułowane w konkretny i konstruktywny sposób.
- Normy muszą być stałe.
- Norm musi przestrzegać także osoba je narzucająca.
- Za normą musi iść konsekwencja.
- Normy muszą być wyraźnie wyartykułowane.

Rodzicielskie zaangażowanie

- opieka rodzicielska
- komunikacja (kontakt między rodzicem a szkołą)
- praca jako wolontariusz (pomaganie szkole)
- nauka w domu
- udział w podejmowaniu decyzji
- współpraca ze społecznością lokalną

Rysunek 9. Cechy rodzicielskiego zaangażowania.

Na podstawie: Brzezińska, 2008.

Z BADAŃ...

Kompetencje społeczne dzieci a style wychowania w rodzinie

„Badania długoterminowe wykazały największe kompetencje społeczne u dzieci, które od najmłodszych lat mają do czynienia z konsekwentnym stylem autorytatywnym. Dzieci oceniane jako «kompetentne» są w swoich związkach zarówno asertywne, jak i odpowiedzialne; dzieciom

«mniej kompetentnym» przeważnie brakuje jednej z tych umiejętności, natomiast dzieci uważane za «niekompetentne» nie mają żadnej z nich. (...) większość dzieci z rodzin autorytatywnych wykazuje pełnię kompetencji, natomiast większość dzieci z rodzin zaniedbujących została oceniona jako niekompetentna”.

Na podstawie: Bee i Boyd, 2007, s. 309.

Tabela 4
Konsekwencje stosowania różnych stylów wychowawczych

Styl wychowania	Charakterystyka stylu	Konsekwencje w sposobie funkcjonowania dziecka
Autorytarny	<p>rodzice</p> <ul style="list-style-type: none"> • stawiają dziecku wysokie wymagania • sprawują nad nim ścisłą kontrolę • nie dają mu ciepła i nie udzielają pomocy 	<p>dziecko</p> <ul style="list-style-type: none"> • jest konformistyczne i uległe • jest przygaszone, agresywne • wymyka się spod kontroli
Permisywny/ pobłażliwy	<p>rodzice</p> <ul style="list-style-type: none"> • są wielkoduszni • są pobłażliwi • wybaczą 	<p>dziecko</p> <ul style="list-style-type: none"> • jest egoistyczne i niedojrzałe w kontaktach z rówieśnikami • gorzej radzi sobie w szkole w okresie dorastania, rzadziej podejmuje się zobowiązań • bywa agresywne
Autorytatywny (kompromis, negocjacje)	<p>rodzice</p> <ul style="list-style-type: none"> • sprawują kontrolę • okazują dziecku ciepło • stawiają wyraźne granice, ale i są otwarci na potrzeby dziecka 	<p>dziecko</p> <ul style="list-style-type: none"> • jest niezależne i wierzące w siebie • jest skłonne do współpracy i wrażliwe na potrzeby innych • ma wysoką samoocenę • osiąga wyższe niż inne dzieci oceny w szkole • jest pewne siebie
Niedbały/ niezaangażowany	<p>rodzice</p> <ul style="list-style-type: none"> • nie interesują się dzieckiem • są dla niego niedostępni fizycznie i psychicznie • nie łączą ich z dzieckiem więzi emocjonalne • zajęci są z różnych powodów innymi sprawami niż dziecko 	<p>dziecko</p> <ul style="list-style-type: none"> • jest impulsywne • jest aspołeczne, mniej sprawne w kontaktach rówieśniczych • jest mniej zainteresowane zdobywaniem nowych umiejętności w szkole

Na podstawie: Smykowski, 2005, s. 247; Filipiak, 2002, s. 54.

W okresie 8/9–11/12 lat wzrasta zdolność dziecka do samoregulacji, a więc umiejętność podporządkowywania się rodzicielskim normom zachowania bez bezpośredniego nadzoru. Ważne w rozwijaniu tej umiejętności u dzieci jest posiadanie jej przez rodziców, ponieważ mogą być oni dobrymi lub złymi modelami. A więc, jeśli rodzic potrafi działać asertywnie, czyli wyrażać swoje uczucia, postawy, życzenia, prawa czy opinie w sposób bezpośredni, stanowczy i uczciwy, a jednocześnie respektujący uczucia, postawy, życzenia, opinie i prawa dziecka, zgodnie ze swoją rolą i na podstawie własnej refleksyjności i zaufania do siebie, to istnieje duża szansa na to, że będzie prawidłowym wzorcem dla swojego dziecka w tym zakresie. Nie bez znaczenia są też oczekiwania rodziców. Obserwuje się większą zdolność autoregulacji u dzieci, których rodzice mieli większe oczekiwania i starali się o ich spełnienie. Taka postawa wiąże się ze stylem autorytatywnym.

3.3. Rola i zadania nauczycieli i wychowawców

Przejście na wyższy etap kształcenia, czym są klasy IV–VI szkoły podstawowej, to czas znaczącej zmiany dotyczącej sytuacji szkolnej i samego procesu uczenia się.

W momencie rozpoczęcia nauki w klasie IV dziecko staje po raz kolejny przed zadaniem odkrywania zasad, norm, reguł klasowych i ogólnych prawideł stosunków międzyludzkich, odmiennych na każdej lekcji, u każdego nauczyciela, ale jednak spójnych kulturowo i społecznie.

Nauczyciel będący częścią systemu, którym jest szkoła, nie realizuje tylko i wyłącznie zadań dydaktycznych. Poprzez swoje działania wywiera wpływ na różne płaszczyzny środowiska, w którym funkcjonuje. Wchodzi ze swymi uczniami w interakcje (płaszczyzna interpersonalna), uruchamia procesy grupowe (płaszczyzna grupowa), wpływa na klimat w placówce, w której pracuje (płaszczyzna instytucjonalno-organizacyjna). Dlatego styl działania nauczyciela powoduje zawsze nie tylko określone, specyficzne efekty dydaktyczne, ale również wychowawcze i społeczne. Pozostawia ślad w wartościach, przekonaniach i zachowaniach pozostałych uczestników szkolnej społeczności.

Przez cały czas nauki w szkole podstawowej nauczyciel jest dla ucznia bardzo ważną osobą

CIEKAWOSTKA

„Gdybym mogła od nowa wychowywać dziecko”

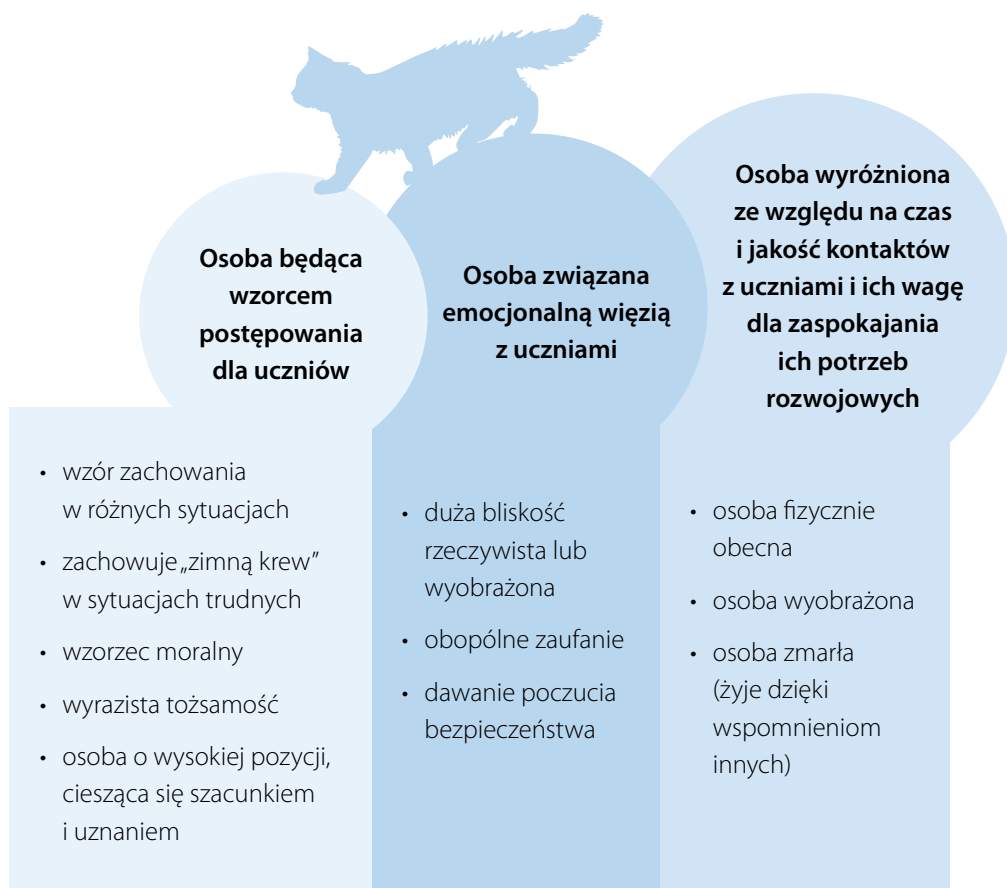
- Częściej używałabym palca do malowania, a rzadziej do wytykania.
- Mniej bym upominała, a bardziej dbała o bliski kontakt.
- Zamiast patrzeć stale na zegarek, patrzyłabym na to, co robi.
- Wiedziałabym mniej, lecz za to umiałabym okazać troskę.
- Robilibyśmy więcej wycieczek i puszczałoby więcej latawców.

- Przestałabym odgrywać poważną, a zaczęła poważnie się bawić.
- Przebiegłabym więcej pól i obejrzała więcej gwiazd.
- Rządziej bym szarpała, a częściej przytulała.
- Rządziej byłabym nieugięta, a częściej wspierająca.
- Budowałabym najpierw poczucie własnej wartości, a dopiero potem dom.
- Nie uczyłabym zamiłowania do władzy, lecz potęgi miłości.

Na podstawie: Dryden i Vos, 2000, s. 231.

– **modelem kompetencyjnym**. Nigdy potem jego rola i znaczenie nie będą już tak wielkie. Nauczyciele, którzy stają się dla swych uczniów osobami znaczącymi, są w jakiś sposób wyróżnieni z otoczenia dziecka. To, czym dysponują, to ich (1) zasoby indywidualne jako ludzi, czyli różnorodne kompetencje osobiste, i (2a) zasoby jako nauczycieli, czyli różne kompetencje profesjonalne, związane z daną dziedziną wiedzy oraz, (2b) kompetencje psychologiczno-pedagogiczne, związane z organizacją procesu edukacji, zarządzaniem sytuacjami edukacyjnymi, z funkcjami kontrolnymi i oceniającymi.

Najlepszym modelem nauczyciela jest typ współpracujący, będący członkiem różnych zespołów nauczycielskich, uczący się, studiujący, ciągle doskonalący swoje umiejętności, aktywny w szkole. To również nauczyciel w sposób naturalny budujący swoją pozycję i autorytet. Tego rodzaju działalność podejmowana przez nauczyciela na terenie szkoły to budowanie dla siebie i swoich uczniów środowiska wsparcia, wymiany doświadczeń i pomocy w trudnych sytuacjach. Nauczyciel może stać się osobą znaczącą dla uczniów również za sprawą swojej działalności we wspólnocie lokalnej poprzez podejmowanie się ról i zadań takich jak: bycie członkiem zespołu muzycznego czy konsultantem jakiegoś projektu.

Rysunek 10. Nauczyciel jako osoba znacząca dla uczniów.

Na podstawie: Brzezińska, 2005, 2008.

Tabela 4
Nauczyciel w klasach IV–VI

Rola i zadania nauczyciela w klasach IV–VI	Po co potrzebny jest uczniowi nauczyciel?
<p>wzmacnianie poczucia wartości pracy dziecka i jego wartości osobistej – poprzez wyrażanie ocen i opinii na temat tego, co uczeń potrafi zrobić dobrze i w czym jest użyteczny; akceptacja mocnych i słabych stron ucznia</p>	<p>może być wsparciem poznawczym, emocjonalnym, czasami także rzeczowym w relacjach interpersonalnych i grupowych w klasie</p>
<p>bycie źródłem wiedzy, umiejętności i postaw – ukazywanie dzieciom przyjemności z nauki i pracy, wdrażanie do planowania działań, wyznaczania celów i dobierania środków, do szukania alternatywnych rozwiązań i efektywnych sposobów uczenia się, dawanie ogólnych instrukcji</p>	<p>jest wsparciem instytucjonalnym jako przedstawiciel szkoły</p>
<p>rozwijanie kompetencji społecznych dziecka – organizowanie uczenia się we współpracy, uczenia się problemowego, wyznaczanie ról, włączanie w aktywność samorządową, organizacyjną na rzecz klasy/szkoły/społeczności lokalnej, np. powierzanie różnych funkcji klasowych</p>	<p>może być źródłem wymagań i wyzwań poznawczych oraz społecznych, stymulujących rozwój ucznia, wskazujących mu kierunki działania i oczekiwane efekty</p>
<p>wspieranie rozwoju moralnego – zachęcanie do refleksji nad postępowaniem swoim i innych, dyskusowanie i przekonywanie do swoich racji, nienarzucanie swojego zdania, wspólne ustalanie reguł, wdrażanie do ponoszenia konsekwencji swoich zachowań</p>	<p>może stanowić jedno ze źródeł granic określających, co wolno, a czego nie wolno, co jest, a co nie jest zgodne z normami i umowami społecznymi</p>

Na podstawie: Brzezińska, 2008.

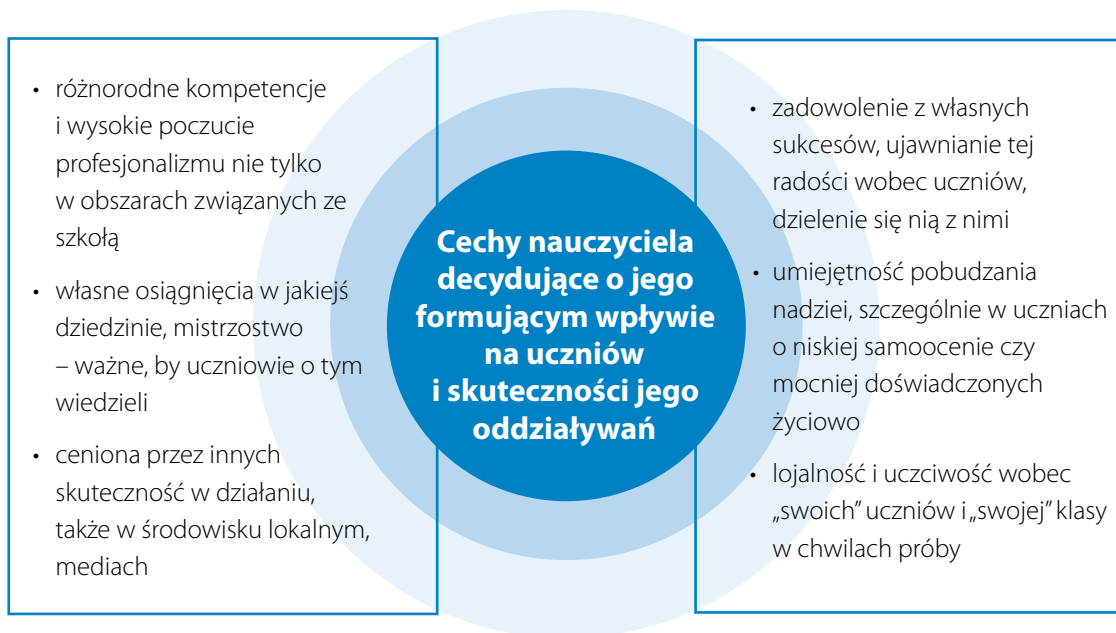
Ważnym zadaniem nauczyciela-wychowawcy w szkole podstawowej jest udzielanie dziecku pomocy i wsparcia w budowaniu zdrowego poczucia własnej wartości. Istotnym tego składnikiem jest doświadczenie przez dziecko własnej zaradności. Przeżycia tego rodzaju powstają tylko w sytuacji wspólnoty, kiedy dzieci muszą wchodzić ze sobą w kontakt po to, by groma-

dzić doświadczenia i uczyć się wzajemnej akceptacji. Zadaniem nauczyciela jest w tej sytuacji tworzenie z klasy wspólnoty uczących się, razem doświadczających, współdziałających, komunikujących się ludzi. Uczenie się we współpracy z innymi może być skuteczne tylko wtedy, gdy jego uczestnicy są gotowi do wzajemnego wspierania się.

WAŻNE...

Nauczyciel może do swojej klasy wprowadzić nowy obyczaj zwany „czasem akceptacji”. Rezerwuje wówczas krótki czas przed końcem lekcji, podczas którego uczniowie będą mieli okazję wspomnieć zachowania innego ucznia, za które

czuli się szczególnie wdzięczni. Takie wyrazy uznania wypowiedziane przez samych uczniów skłaniają do wzajemnego podnoszenia poczucia wartości, ale i gotowości do udzielania pomocy. Jest to okazja do publicznego manifestowania pozytywnych emocji i uznania wobec innych ludzi oraz przyjęcia pochwały pod swoim adresem.

Rysunek 11. Cechy nauczyciela a siła jego formującego wpływu na uczniów.

Na podstawie: Brzezińska, 2000.

Nauczyciel-wychowawca, motywując uczniów oraz kierując klasą i dyscyplinując ją, pozwala uczniom brać odpowiedzialność za własne uczenie się.

Szkolna profilaktyka ukierunkowana na zapobieganie niepożądanym zachowaniom i wspieranie pozytywnych zachowań i postaw uczniów może być zorganizowana na zasadzie trójpoziomowego modelu:

- **pierwszy poziom**, tzw. uniwersalny, obejmuje wszystkich uczniów, pracowników szkoły i wszelkie działania dyscyplinarne, tworząc *Szkolny System Dyscyplinarny (SSD)*; powinien on składać się z trzech elementów: wiedzy i doświadczenia, szkolnego systemu motywacyjnego, który obejmuje wszystkich uczniów, i podejścia administracyjno-legislacyjnego

Z BADAŃ...

Zachowania uczniów najniżej cenione przez nauczycieli

„Grupa najniżej cenionych zachowań uczniów wskazywanych przez nauczycieli za odpowiednie

to: współpraca w grupie, pomysłowość, inwencja twórcza i prezentowanie własnego zdania, sumienne wypełnianie obowiązków, zainteresowanie rozumiane jako chęć do nauki i ciekawość poznawcza, pomoc koleżeńska i empatia uczniów”.

Na podstawie: Lemańska-Lewandowska, 2013, s. 170–171.

- opartego na zrozumiałych, czytelnych i jawnych normach oraz logicznych konsekwencjach
- **drugi poziom** ukierunkowany jest na uczniów zagrożonych zachowaniem problemowym i dotyczy przeciwdziałania zachowaniom niepożądanym
  - **trzeci poziom** profilaktyki skierowany jest do uczniów zachowujących się wyjątkowo naganie, wymagających intensywnych, zindywidualizowanych działań oraz szczegółowej funkcjonalnej analizy zachowań.

Zatem, na jakie elementy wychowawca może zwrócić uwagę, opracowując plan kierowania swoją klasą?

I. Planowanie przed rozpoczęciem roku szkolnego

1. Otoczenie fizyczne – zorganizuj otoczenie tak, aby wszyscy mieli swobodę ruchów, aby było jak najmniej zakłóceń, aby przestrzeń była jak najlepiej wykorzystana:
  - zachowaj szerokie przejścia między stolikami/ławkami
  - upewnij się, że nauczycielowi łatwo jest zobaczyć wszystkich uczniów
  - miej łatwy dostęp do materiałów dydaktycznych i pomocy
  - upewnij się, że uczniowie będą w stanie ze swoich miejsc zobaczyć prezentacje doświadczeń, pokazów, ekran, tablice multimedialne.

II. Faza planowania zasad właściwego zachowania uczniów

1. Określenie oczekiwanego zachowania uczniów:
  - przemyśl swoje oczekiwania oraz procedury kierowania klasą
  - ustanów zasady dotyczące różnych rodzajów aktywności uczniów na terenie klasy

- rozważ optymalne wykorzystanie dostępnej przestrzeni – ciągi komunikacyjne, dostępność szafek.
2. Przełożenie oczekiwań na procedury i zasady – np. podnieś rękę przed zadaniem pytania, współpracuj z kolegami, wykonuj prace na czas.
  3. Określenie konsekwencji – celem jest przedyskutowanie z uczniami konsekwencji podporządkowania się lub nie zasadom i procedurom klasowym; kluczowym problemem staje się wprowadzenie efektywnego systemu wzmacniania za właściwe zachowanie, aby ograniczyć do minimum karanie.

III. Działania na początku roku szkolnego

1. Pierwszego dnia nauki lub na pierwszej lekcji z daną klasą przeznacz czas na przedyskutowanie zasad.
2. Wyjaśniaj systematycznie procedury obowiązujące w klasie.
3. W pierwszych dniach nauki angażuj uczniów w łatwe zadania – chodzi o to, by mieli szanse odnieść sukces.
4. Przez kilka pierwszych dni stosuj te działania, które odnoszą się do całej klasy lub te wymagające prostych procedur.
5. Nie oczekuj, że uczniowie będą potrafili wykonać procedurę po jednorazowej próbie – fakt, że wyjaśniłeś coś raz, nie oznacza, że uczniowie w pełni zrozumieli, czego od nich oczekujesz, lub że będą potrafili to od razu zrobić.

IV. Utrzymywanie efektywnego systemu kierowania przez cały rok szkolny

1. Staranne monitorowanie zachowań uczniów – celem jest wykrycie niewłaściwego zachowania, zanim stanie się ono poważnym problemem, i wyjaśnienie każdej wątpliwości uczniów w odniesieniu do oczekiwań oraz ewentualna zmiana w sposobie

- nauczania, np. gdy pracujesz z małą grupą uczniów, musisz co pewien czas popatrzeć na całą klasę lub przejść po sali, aby sprawdzić, jak uczniowie pracują, lub sprawdzić, czy zakres i poziom trudności zadań jest dostosowany do możliwości i umiejętności wszystkich uczniów.
2. Radzenie sobie z niewłaściwym zachowaniem – zwracaj uwagę na niewłaściwe zachowania i unikaj zbyt silnego reagowania oraz emocjonalności, np. poprzez formułowanie prośb dotyczących oczekiwanych zachowań – powtórz lub przypomnij odpowiednią zasadę lub procedurę, utrzymaj kontakt wzrokowy z uczniem do chwili, gdy ten zacznie zachowywać się odpowiednio.
  3. Stwarzanie możliwości rozliczania uczniów – celem jest zakomunikowanie uczniom, że dotrzymujesz tego, co zapowiedziałeś:
    - jasne omawianie zadawanych prac – termin i wymagania formalne
    - komunikowanie wymagań odnośnie do prac – jasne i jawne kryteria oceniania
    - monitorowanie pracy uczniów w trakcie lekcji – bycie wśród uczniów i systematyczne sprawdzanie postępów każdego z nich
    - sprawdzanie prac w celu dostarczenia informacji zwrotnej
    - dawanie uczniom informacji zwrotnych – oddawanie prac w terminie, spotkania z uczniami w celu określenia postępów lub udzielenia informacji o własnych pracach.

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Przykłady strategii dyscyplinujących, których może użyć nauczyciel

- **Jasność** – nauczyciel wymienia winowajcę, przewinienie i właściwsze zachowanie alternatywne; lepiej powiedzieć: „przestań rozmawiać, Antek, i skończ wypracowanie”, zamiast: „przeście tam z tyłu rozmawiać”.
- **Zdecydowanie** – podejź do winowajcy, wypowiadając polecenie tonem wskazującym, że „nie ma żartów”, wygzekwuj wykonanie tego polecenia, zanim lekcja potoczy się dalej.
- **Techniki ześrodkowane na zadaniu** – połóż nacisk na aktualne zadanie lub na skutki jego nieodpowiedniego wykonania, zamiast akcentować osobę ucznia lub relacje nauczyciela z uczniem; lepiej powiedzieć: „przestań szeptać, Kasiu, i patrz, jak pokazuję, bo inaczej nie będziesz umiała później zrobić tego sama” niż: „uważaj i słuchaj tego, co mówię”.
- **Uczniowie o wysokim statusie** – zidentyfikuj uczniów o wysokim statusie i obserwuj ich zachowanie; skoro ich reakcje na działania nauczyciela mogą wywołać silny „efekt fali” na innych, to sprawdź, które techniki kontrolne skłaniają ich do posłuszeństwa i jak najmniejszej wrogości wobec innych.

Z BADAŃ...

Znaczenie prewencji dla kierowania klasą szkolną

Badania nad kierowaniem klasą wskazują, że „klu-

czem do sukcesu nie jest to, co nauczyciele robią po niewłaściwym zachowaniu, ale to, co robią, aby *uniknąć* takiego zachowania i nie dopuścić do jego pojawienia się po raz pierwszy”.

Na podstawie: Dembo, 1997, s. 253.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Rolą rodziców dziecka w środkowym wieku szkolnym jest mądre wyznaczenie granic, dawanie wsparcia i przyzwolenie na rosnącą samodzielność.
2. W dalszym ciągu rodzice mogą wzmacniać swój wizerunek jako osób znaczących i ważnych dla dziecka, spędzając z nim czas, rozmawiając, akceptując, podtrzymując radość z uczenia się, a wszystko to w oparciu o zasady obowiązujące w rodzinie, miłość i wzajemne zaufanie.
3. Nauczyciel – osoba ważna dla ucznia – stanowi pewnego rodzaju model kompetencyjny, do którego najważniejszych zadań należy budowanie w uczniu poczucia własnej wartości, uczenie współdziałania w grupie i tworzenie warunków do rozwijania autonomii ucznia w określonych ramach dyscyplinarnych.

Zosia Groth, 11 lat, KOT

Olga Przybylska, 10 lat, KOT

4

Rozdział

Rola społecznego otoczenia rodziny w procesie wychowania dziecka

4.1. Wprowadzenie, czyli o tym, jak ważne jest odnalezienie miejsca w grupie

Lata między 8/9 a 11/12 rokiem życia to czas o największym znaczeniu społecznym, nazywany również wiekiem koleżeństwa. Środkowy wiek szkolny to okres bardzo silnej potrzeby życia w grupie i uczestniczenia w zbiorowej działalności. Coraz ważniejsze dla dziecka stają się oddziaływania ze strony rówieśników, jakość kontaktów z kolegami, nawiązywanie przyjaźni i kształtowanie umiejętności współpracy. Przyjaźnie w tym wieku oparte są na wzajemnym zaufaniu i zrozumieniu, a współpraca w zespole rówieśniczym uczy odwagi, przedsiębiorczości i wymiany intelektualnej. Szkoła, społeczność sąsiedzka i mass media także pełnią niebagatelną rolę w kształtowaniu się tożsamości jednostki i jej wrastania

w kulturowe, społeczne, obywatelskie i lokalne środowisko.

4.2. Rola rówieśników: relacje przyjaźni i współpraca

Dziecku w wieku 8–12 lat zaczyna szczególnie zależeć na akceptacji ze strony grupy rówieśniczej, na nawiązywaniu przyjaźni i przynależności do jakiejś grupy. Młody człowiek w tym okresie zaczyna przywiązywać dużą wagę do zbudowania dobrej, satysfakcjonującej relacji z grupą kolegów i koleżanek, a także do znaczenia sytuacji odrzucenia przez grupę, ponieważ na tej podstawie poznaje siebie samego, dokonuje oceny swojej wartości – właśnie przeglądając się w „zwierciadle” grupy.

Spoiwem grup koleżeńskich jest wspólnota działania, czyli to, co dzieci robią razem. Co to oznacza dla nauczyciela? Otóż może on:

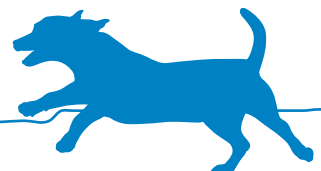
- jak najczęściej organizować pracę w zróżnicowanych zespołach roboczych
- nie karać za chęć wzajemnego udzielania sobie pomocy i/lub korzystania z niej, ale nie karać także za

chęć rozmawiania ze sobą w trakcie zajęć, gdy pracuje się nad wspólnym zadaniem

- nie nadużywać rywalizacji
- nie porównywać uczniów między sobą.

Grupa rówieśnicza

Dla młodego człowieka jest to grupa najbardziej znacząca, bo pomagająca budować tożsamość poprzez zapewnianie poczucia bezpieczeństwa oraz bycie w kontakcie z osobami w podobnej sytuacji, podobnie myślącymi i postępującymi. Jest to grupa akceptująca i potwierdzająca wypowiedziane poglądy. Dzięki grupie rówieśników młody człowiek dokonuje własnej samooceny. Stanowi ona pomost na drodze zmiany z członka rodziny na obywatela.

Rysunek 12. Znaczenie rówieśników w środkowym wieku szkolnym.

Na podstawie: Appelt, 2005.

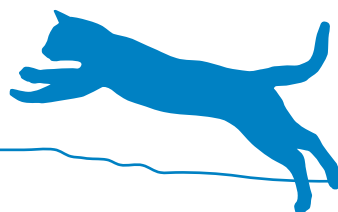
Współpraca z rówieśnikami dodaje dziecku odwagi do podejmowania intelektualnego wyzwania, jakim jest odkrywanie trudnych nowych zasad współżycia społecznego. W ramach interakcji rówieśniczej wzmacniane jest uczenie się odpowiedniego komunikowania się oraz rozumienia norm rządzących relacjami społecznymi. Rówieśnicy poświęcają sobie uwagę podczas wolnej wymiany myśli, wzajemnie odkrywają prawa życia i dają oraz otrzymują sprzężenie zwrotne. Do tego potrzebna jest wspomniana odwaga, kreatywność, wytrwałość i umiejętności przywódcze – to tylko niektóre elementy postawy przedsiębiorczości, której nauczyć ma szkoła.

Dzieci w klasach IV–VI, przebywając wśród rówieśników, nawiązują relacje przyjaźni. 8–12-latki zaczynają dostrzegać znaczenie wzajemnego zaufania i pomocy. Ich przyjaźnie stają się coraz trwalsze i liczniejsze. Przyjaźń jest dla nich poligonem, na którym ćwiczą rozwiązywanie konfliktów, i stanowi okazję do nauki rozwiązywania konfliktów. Najlepszy przyjaciel to osoba, którą lubi się za bliskość, w stosunku do której jest się życzliwym, której się pomaga i ufa, która daje wsparcie emocjonalne i jest lojalna. Przyjaźń nabiera w tym wieku wymiaru głębszego i może być w różnych sytuacjach ważniejsza niż obawa przed utratą własnej pozycji społecznej z powodu przeciwstawienia się grupie rówieśniczej.

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Co grupa zadaniowa daje dziecku?

- Pomaga rozwijać wiedzę i nabywać nowe kompetencje.
- Daje szansę na ujawnianie się talentów, uzdolnień, mocnych stron.
- Stanowi wsparcie w doświadczanych trudnościach.
- Pozwala rozwijać poczucie solidarności społecznej.
- Jest źródłem kształtowania się samooceny.
- Pozwala doświadczać efektywności współpracy.
- Uczy współdziałania, dyskusowania i brania pod uwagę innego punktu widzenia.

Tabela 6
Charakter i znaczenie przyjaźni w środkowym wieku szkolnym

Czym charakteryzują się przyjaźnie w tym wieku?

- respektowanie tych samych wartości, norm i zasad
- wzajemne zrozumienie, zwierzanie się
- dzielenie wspólnych zainteresowań
- wzajemne zaufanie
- udzielanie sobie pomocy
- obustronne zobowiązania

Jakie jest znaczenie przyjaźni dla rozwoju społecznego w okresie środkowego dzieciństwa?

- dzieci stają się bardziej otwarte i życzliwe
- więcej się do siebie uśmiechają
- częściej na siebie patrzą
- częściej się śmieją i dotykają wzajemnie
- bardziej pomagają sobie nawzajem
- pary przyjaciół lepiej rozwiązują problemy
- skuteczniej wykonują niektóre wspólne zadania
- dzieci wobec swoich przyjaciół są bardziej krytyczne
- mają z nimi więcej zatargów
- obu stronom zależy bardziej na zażegnaniu nieporozumienia

Na podstawie: Bee i Boyd, 2007; Brzezińska, Appelt i Ziółkowska, 2011.

4.3. Rola rodziny: przygotowanie do niezależności

Każdy z nas w momencie narodzin wchodzi do istniejącej już rodziny, która ma swoje losy, historię, osadzona jest i funkcjonuje w jakimś otoczeniu

społecznym – sąsiedztwie, lokalnej społeczności. Wszystkie te relacje wpływają na siebie nawzajem, przeplatając się i zmieniając w czasie, tworzą kontekst rozwoju każdej jednostki. Kolejne pokolenia przekazują sobie to, co najważniejsze kulturowo i społecznie.

Rysunek 13. Zasoby dziecka zaczerpnięte od poprzednich pokoleń.
Na podstawie: Brzezińska, 2006.

Koniec dzieciństwa to czas budowania swojej tożsamości grupowej. Jest ona tworzona na bazie różnorodnych doświadczeń, które dziecko zdobyło we

wcześniejszych etapach rozwoju. Teraz układem odniesienia dla oceny samego siebie stają się inni ludzie – coraz częściej również ci z otoczenia rodziny.

Rysunek 14. Co daje nam pamięć o przeszłości przez poczucie zakorzenienia?
Na podstawie: Brzezińska, 2006.

Tabela 6

Rola i zadania rodziców jako współgospodarzy szkoły

Jak można zachęcić rodziców, by chcieli wpływać na życie szkoły?	Do czego szkoła może zachęcać rodziców?
<ul style="list-style-type: none"> • wpisy do księgi szkoły zasłużonych rodziców • dziękując na forum klasy i szkoły	<ul style="list-style-type: none"> • wyrażanie radości ze wspólnych sukcesów
<ul style="list-style-type: none"> • przekazywanie rodzicom aktualnych informacji o życiu szkoły	<ul style="list-style-type: none"> • kontaktowanie się z nauczycielem i pozostałym personelem w szkole, gdy jest to konieczne; uczęszczanie na spotkania klasowe
<ul style="list-style-type: none"> • umożliwianie rodzicom prezentacji efektów swoich zainteresowań	<ul style="list-style-type: none"> • przejawianie inicjatyw w kontaktach ze szkołą, np. mogą w uzgodnionym czasie przyjść do klasy i opowiedzieć o swoich doświadczeniach, pracy, podróżach lub o czymś, co interesuje rodziców i dzieci
<ul style="list-style-type: none"> • włączanie rodziców do udziału w imprezach szkolnych, rajdach, biwakach, wycieczkach, dyskotekach	<ul style="list-style-type: none"> • włączanie się do przygotowań i realizacji takich zajęć, jak: wycieczki, obozy, zabawy klasowe/szkolne
<ul style="list-style-type: none"> • zachęcanie rodziców do włączania się w prace na rzecz wspólnoty klasowej lub szkolnej	<ul style="list-style-type: none"> • dowiadywanie się o codzienną pracę w klasie, odwiedzanie klasy, branie udziału w pracach dzieci i przygotowywaniu materiałów nauczania, rozmawianie z dziećmi o szkole, wspólne czytanie książek i oglądanie telewizji, przeglądanie stron internetowych • podejmowanie prób zainteresowania szkołą swoich kolegów z pracy
<ul style="list-style-type: none"> • założenie skrzynki kontaktowej dla rodziców	<ul style="list-style-type: none"> • poznawanie przyjaciół swojego dziecka i ich rodziców • pomaganie, jeśli przyjaciele twojego dziecka lub ich rodzice mają właśnie kłopoty
<ul style="list-style-type: none"> • organizowanie spotkań nieformalnych z rodzicami	<ul style="list-style-type: none"> • podejmowanie się roli opiekuna dzieci w czasie wolnym
<ul style="list-style-type: none"> • włączanie rodziców do aktywności w radzie rodziców, trójce klasowej	<ul style="list-style-type: none"> • w czasie obecności w klasie – myślenie o tym, co można poprawić lub w jaki sposób i w czym można pomóc • włączanie się do współdziałania przy planowaniu i odbywaniu zebrań klasowych
<ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie sondaży, wywiadów w celu zebrania informacji, jak rodzice postrzegają szkołę	<ul style="list-style-type: none"> • wyrażanie konstruktywnych opinii, dzielenie się sugestiami i pomysłami na temat funkcjonowania szkoły/klasy

Zosia Groth, 11 lat, RYJKONOS

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Warto, by rodzina tworzyła dziecku warunki do: interesowania się różnymi sprawami, odwiedzania ciekawych miejsc, kontaktowania się z różnymi osobami w każdym wieku, towarzyszenia dorosłym w różnych codziennych sytuacjach, podejmowania samodzielnych działań przez dziecko, włączania się dziecka w rozwiązywanie problemów (również tych rodzinnych), stawiania pytań, wyrażania swoich opinii na różne tematy czy bycia samodzielnym.

Są to sytuacje, w których dziecko nie tylko dalej gromadzi doświadczenia, ale samo doświadcza poczucia odpowiedzialności, podejmowania decyzji i ponoszenia za nie konsekwencji.

W związku z potrzebą uniezależnienia się od rodziców dzieci zwracają się coraz częściej do osób dorosłych budzących ich zaufanie (dziadków, wujostwa), często też pochodzących spoza kręgu najbliższej rodziny. Zaczynają przejmować od nich wiedzę i poglądy. Dziecko wraz z dorastaniem chce stawać się coraz bardziej samodzielne. Często to właśnie inni dorośli, którzy nie są obciążeni bezpośrednią odpowiedzialnością, pozwalają dziecku w tym wieku na większe eksplorowanie rzeczywistości, śmieiej zezwalają na dokonywanie samodzielnych wyborów, co sprzyja rozwijaniu fizycznej i emocjonalnej niezależności od rodziców.

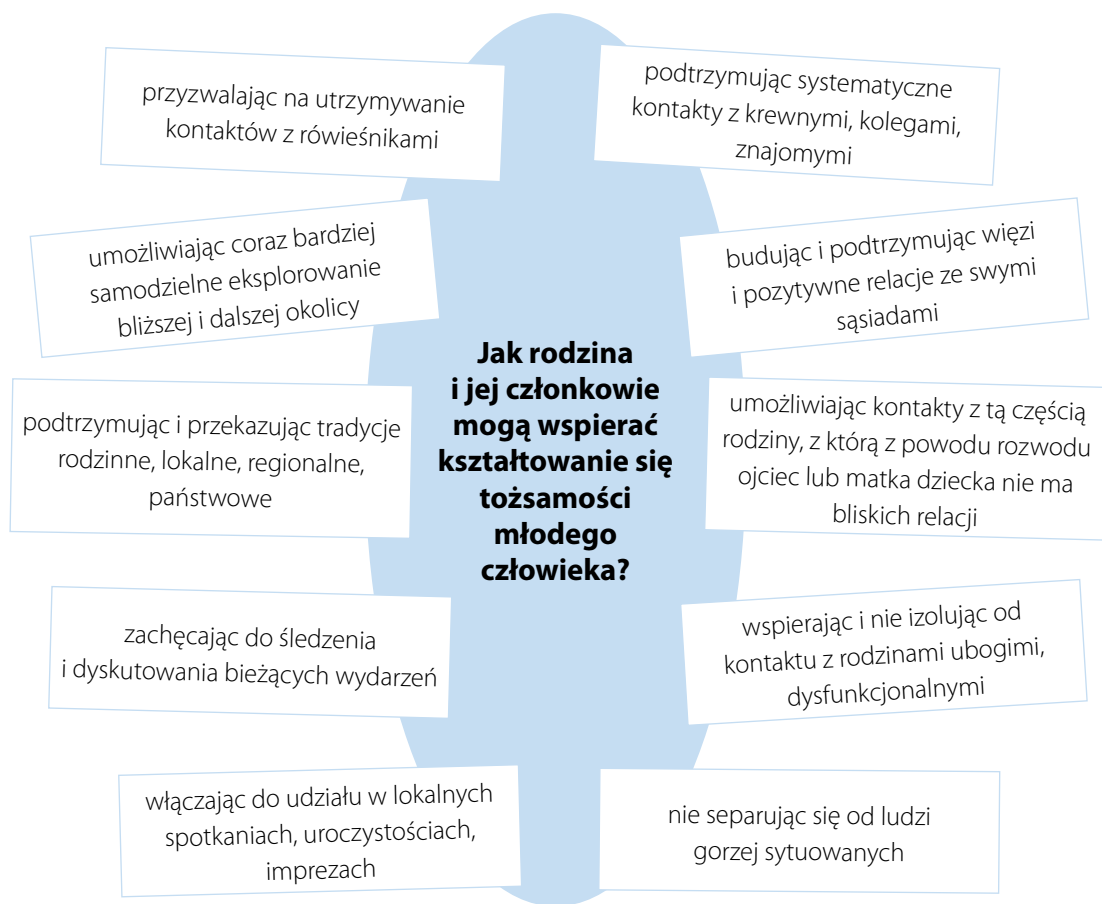
Różne wymiary i odłony autonomii, odmienne od rodzicielskiego ich rozumienie (często zdystansowane i spokojne) pozwala im stawać się wzorcami osobowymi, a czasami nawet prawdziwymi autorytetami. Rodzice mający niejednokrotnie problem ze swoimi nadmiernymi oczekiwaniami wobec dziecka nie uczą je rozsądnej autonomii. Organizując życie i zarządzając czasem swoich dzieci, nie pozwalają im na

samodzielne wybory, obciążone niejednokrotnie ryzykiem popełnienia błędu, i tym samym zawłaszczają ich dzieciństwo i rozwój.

4.4. Rola szkoły i społeczności sąsiedzkiej: edukacja obywatelska

Szkołę i jej otoczenie społeczne można traktować jako miejsce, w którym uczniowie gromadzą różnorodne doświadczenia życiowe. Szkoła często jest traktowana przez uczniów jako wzorzec działań, aktywności, ról i stosunków międzyludzkich. Przestrzeń społeczna, w której funkcjonuje dziecko, i realizowane w jej ramach wartości, przekonania, postawy, znaczenia czy zachowania i działania mogą sprzyjać lub hamować jego rozwój. Jako jedno z ważnych środowisk rozwoju społecznego dziecka, w tym jako miejsce kształtowania postaw obywatelskich, szkoła powinna umożliwić uczenie się poprzez działanie, osobiste poszukiwania i praktyczne zastosowania wiedzy i umiejętności w realnym życiu. Natomiast jako organizacja ucząca się ma za zadanie, na drodze współdziałania i ciągłej ewaluacji, wdrażać uczniów klas IV–VI do kształtowania postaw pracy, ustanawiania i przestrzegania reguł i zasad, podejmowania działań na drodze dokonywania wyborów i w konsekwencji brania za nie odpo-

Rysunek 15. Działania rodziny wspierające kształtowanie się tożsamości dziecka w wieku 8–12 lat.

Na podstawie: Brzezińska, 2006.

wiedzialności. Służyć temu może autentyczna samorządność realizowana w ramach działań szkolnej społeczności, zarówno na poziomie pojedynczej klasy, jak i całej szkoły.

Celem działań pedagogicznych jest nie tylko wychowanie człowieka, który wie, czym jest społeczna odpowiedzialność, ale też w określonych sytuacjach potrafi postępować w sposób odpowiedzialny. Ludzie, którym reguły postępowania zostały narzucone z zewnątrz, niekoniecznie przejmują zobowiązanie, by je respektować. Konieczne jest, by członkowie wspólnoty sami

ustalali, jak chcą regulować swoje wspólne życie i jakie powinny być konsekwencje łamania reguł wspólnych. Na przykład nie wystarczy, by uczniowie jednej klasy po dyskusji ustalili określone reguły. Muszą oni zobowiązać się do przestrzegania owych reguł, a więc do gotowości przejmowania odpowiedzialności zbiorowej.

Codziennosc szkolna dostarcza wielu okazji do krytycznego przedyskutowania występujących problemów. Jeżeli ograniczymy się tylko do przedstawiania argumentów, nie liczymy na postępy w rozwoju moralnym dzieci. Należy

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Jak rozwijać niezależność dziecka?

- Nie zwalniać dziecka z trudów życia.
- Nie panikować, gdy dziecko dorasta.
- Pozwolić dziecku pozostać sobą.
- Nie krytykować podejmowanych prób i popełnianych błędów.
- Przekazywać pozytywne komunikaty.
- Wspierać w racjonalnym i intuicyjnym myśleniu.
- Pozwalać uwolnić emocje i ekspresję uczuć.
- Pozwolić na nudę, bezpieczne eksperymentowanie, mylenie się i zabawę.
- Pozwolić zająć się sobą.

najpierw zainicjować sytuację, by potem poprowadzić dyskusję, której uczestnicy będą mieli okazję do bezpośredniego zmierzenia się z kontrowersyjnymi opiniami, przekonywania do swoich racji w zakresie tego, co jest słuszne i sprawiedliwe (ale niekoniecznie zgodne z przekonaniami nauczyciela/wychowawcy/katechety). Trzeba wymagać od uczestników dyskusji, by wskazywali na domniemane słabości w argumentacji innych osób i domagali się tego samego od innych. Umożliwi im to jasne przedstawianie własnego stanowiska. W takich prawdziwych dyskusjach ujawniają się emocje, które uczą uczest-

Kompetencje społeczne i obywatelskie

Kompetencje osobowe, interpersonalne i międzykulturowe obejmujące zachowania przygotowujące do skutecznego i konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym, a także rozwiązywania konfliktów w razie potrzeby. Opanowanie kompetencji obywatelskich daje podstawy do pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim dzięki znajomości pojęć i struktur społecznych i politycznych oraz poczuwania się do aktywnego i demokratycznego uczestnictwa w życiu społecznym.

ników, że należy uwzględnić wrażliwość innych ludzi. Jest to okazja do konfrontacji z myślami i hierarchią wartości innych osób oraz refleksji nad postępowaniem swoim i innych.

Szkoła i rodzina to dwa środowiska, które mają realny wpływ na kształt i funkcjonowanie szkoły jako miejsca kształtowania się postaw obywatelskich młodych ludzi. W najbardziej pożądanym modelu współpracy obu środowisk – rodziny i szkoły – postuluje się zaakceptowanie przez nauczycieli rodziców ich uczniów jako potencjalnych doradców, ekspertów, od których można i warto

się uczyć oraz których wiedzę i umiejętności należałoby wykorzystać w procesie dydaktycznym i wychowawczym szkoły. W tym znaczeniu udział w codziennym życiu szkoły oznaczałby dla rodziców ciągłość uczenia się i osobistego rozwoju.

4.5. Rola mass mediów: szanse i zagrożenia

Bardzo łatwo jest ulec magii gier komputerowych. Różnorodność i możliwość dostępu do nich powoduje, że dzieci bardzo chętnie po nie sięgają. Z łatwością przenoszą się w świat fantazji, gdzie wszystko jest łatwiejsze i ciekawsze. Zasadne jest,

aby dzieci do 10–12 roku życia w ogóle nie grały w gry, w których pojawia się agresja i przemoc.

Byłoby wskazane, aby wchodzenie w świat gier komputerowych odbywało się pod opieką rodziców lub opiekunów. Gry – ich treści, stopień trudności – należy dostosować do poziomu rozwoju dziecka. Z punktu widzenia rozwoju emocjonalnego dziecka i nabywania przez nie kompetencji społecznych gry agresywne wpływają dezintegrująco na zdolność pełnienia ról społecznych oraz jakość relacji z innymi osobami. Ograniczanie kontaktu dziecka z tymi grami leży w społecznym interesie.

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Jak szkoła może pomóc uczniom w rozwijaniu postawy pracy i dążenia do realizacji ważnych, ale realnych celów?

- 1. Umożliwić prowadzenie samodzielnej działalności na terenie szkoły: sklepik, radiowęzeł, niezależny samorząd klasowy i szkolny, gazeta szkolna, biuro wymiany samopomocy, portal szkolny, teatr, zespół wokalny/instrumentalny.**
- 2. Umożliwić korzystanie z różnych źródeł informacji: kontakt z nauczycielem, szkolna biblioteka, Internet, zwiedzanie ciekawych miejsc, biblioteka gminna/miejaska/wojewódzka/universytecka, bezpośrednie obserwacje w terenie podczas wycieczek.**
- 3. Ułatwić współpracę z lokalnym środowiskiem: wspólne audycje/wywiady w lokalnym radiu/gazecie/telewizji, włączanie się w prace na rzecz lokalnej społeczności, zwiedzanie instytucji publicznych, korespondencja z lokalnymi władzami, współpraca z radnymi/samorządowcami przy rozwiązywaniu aktualnych problemów/potrzeb środowiska lokalnego.**
- 4. Rozszerzyć współdziałanie z rodzicami: dyskusje/wywiady ze specjalistami w różnych dziedzinach, wycieczki do zakładów pracy, współprowadzenie zajęć.**
- 5. Kształtować kompetencje krytycznego myślenia: krytyczna analiza doniesień medialnych, rozwijanie rozumienia dobra wspólnego, uczenie kontrolowania własnego życia w kontekście tworzenia i zdobywania wiedzy.**

Rysunek 16. Obraz moralnego wychowania wg Lickony.

Na podstawie: Mietzel, 2003.

WARTO WIEDZIEĆ...

Zwróć uwagę na następujące niebezpieczne gry, w które dzieci grać nie powinny:

Manhunt 1 i 2; F.E.A.R.; Resident Evil (cała seria); GTA (cała seria); Carmageddon 2; The Punisher; Postal 1 i 2; Hitman; Leisure Suit Larry: Magna Cum Laude; Ojciec Chrzestny; Assassin's Creed; Call of Duty; The Darkness; Jerycho; Fallout; The Guy Game; Mortal Kombat (cała seria); Rumble Roses; Doom (cała seria); Counter Strike!!!

Agata Starzec, 9 lat, ŚWINKA MORSKA

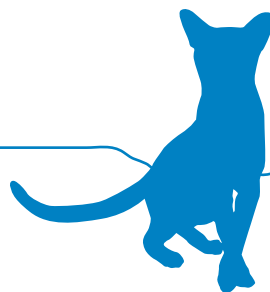
Agata Starzec, 9 lat, DZIEWCZYNA SCOOBIEGO

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Zasady, którymi należy się kierować, zezwalając dziecku na granie w gry komputerowe

- Dziecko gra tylko w takie gry, które wcześniej poznali rodzice (opiekunowie) – decyzja o zakupie gry komputerowej wymaga poznania jej treści.
- Czas korzystania z komputera przez dziecko powinien być limitowany – dzieci w wieku 8–10 lat mogą grać nie dłużej niż jedną godzinę dziennie, nie więcej niż cztery razy w tygodniu (według zasady – dzień z grą, dzień bez gry).
- Zasadnym jest, aby w wieku dziecięcym i nastoletnim dzieci w ogóle nie grały w gry, w których głównym motywem jest zabijanie i zbrodnia.
- Komputer podłączony do Internetu powinien znajdować się w miejscu ogólnodostępnym, a nie w pokoju dziecka – powinien mieć zainstalowane filtry rodzicielskie.
- Z dzieckiem na poziomie IV–V klasy szkoły podstawowej można podpisać „kontrakt komputerowy” określający zasady, obowiązki i prawa dziecka związane z korzystaniem z multimediiów (np. zasada niekorzystania z komputera podczas posiłków).
- Nie zezwalamy, aby nastolatek grał na komputerze lub przebywał w Internecie w późnych godzinach wieczornych i nocnych.
- Dziecko łamiące ustalone przez rodziców zasady korzystania z multimediiów powinno spotkać się ze stosowną reakcją, np.: ograniczenie korzystania z komputera, okresowy zakaz gry, założenie haseł blokujących dostęp.
- „Odpuszczenie” reakcji na złamanie zasad skłania dziecko do poszerzania swoich „praw” w cyberprzestrzeni.
- Zasada „jeden dzień w tygodniu bez komputera” powinna obowiązywać aż do wieku 18–19 lat (zgodnie z zaleceniami specjalistów).

NAJWAŻNIEJSZE...

1. W środkowej fazie wieku szkolnego, czyli w wieku koleżeństwa, uczniowie bardzo potrzebują życia w grupie i uczestniczenia w zbiorowej działalności, ponieważ to w grupie rówieśniczej znajdują odbicie samych siebie i mają szanse na kształtowanie samooceny i tożsamości.
2. Grupa odniesienia będzie pełniła coraz większą rolę w procesie rozwoju dojrzewającej jednostki.
3. Dom rodzinny dziecka jest podstawowym źródłem jego zakorzenienia i poczucia przynależności społecznej, grupowej, etnicznej, pokoleniowej i kulturowej.
4. Środowisko szkoły i otoczenie społeczne mogą stać się nośnikiem pozytywnych postaw obywatelskich, bazując na współpracy różnych środowisk funkcjonowania dziecka (rodziny, społeczności lokalnej).
5. Korzystanie przez dziecko z komputera i innych mass mediów nie może zastąpić wartościowego emocjonalnie kontaktu z rodzicami i innymi dorosłymi w realnej rzeczywistości, ale może sprzyjać wzmocnieniu i poszerzeniu kontaktów rówieśniczych, rodzinnych czy kulturowych.

Michał Appelt, 10 lat, RZEKA

Zakończenie

Środkowy wiek szkolny to czas podejmowania przez dziecko prób usamodzielnienia się, szczególnie w kontaktach społecznych. Oddalanie się od dotychczasowej opieki rodziców powoduje wiele niepokojów i napięć na linii rodzice – dziecko.

Przy odpowiednim wsparciu ze strony znaczących osób dorosłych dziecko ma szansę budować coraz silniejsze i prawidłowe relacje z grupą rówieśniczą, która staje się dla niego punktem odniesienia. Uczenie się i wychowanie oparte na dialogu i współpracy, odpowiedzialności i tolerancji, rozwijaniu wewnętrznej motywacji, samodzielnych i grupowych doświadczeniach oraz aktywnym współuczestniczeniu uczniów pozwala na tworzenie relacji z otoczeniem społecznym, będącym źródłem wzorców kulturowych, w tym zasad, zachowań, postaw, języka. Osoby spoza rodziny (obok nauczycieli) mogą również wchodzić w rolę wychowawców i stawać się wzorcami pożądaných zachowań, nośnikami tradycji i kultury regionu oraz kraju. Rolą nauczycieli-wychowawców jest tworzenie klimatu wzajemnego zaufania sprzyjającego nawiązaniu

się naturalnego dialogu między nimi i uczniami a środowiskiem.

Przygotowywanie młodego pokolenia do życia w demokracji i społeczeństwie obywatelskim może się odbywać tylko w szkole niezależnej intelektualnie od wpływów politycznych, w warunkach kształtowania autentycznej wolności myśli i słowa, czyli bez uzależnienia od urabiającego oddziaływania władzy nauczyciela, dyrektora, samorządu lokalnego. Z tego też względu uczenie zachowań kooperatywnych lub tworzenie autentycznej samorządności wpaja uczniom przestrzeganie zasad i obowiązujących społecznie norm, ale i wychowuje do autonomii i odpowiedzialności.

To samo dotyczy mediów. Współcześnie nie da się bez nich funkcjonować. Dają one szansę młodemu pokoleniu na zbliżenie się do dziadków i dalszej rodziny, być może przebywającej w odległym mieście lub kraju. Sprzyjają także bezpośrednim kontaktom, np. poprzez uczenie starszego pokolenia, jak korzystać z nowoczesnych technologii. Najczęściej jednak pozostają zagrożeniem ze względu na brak czasu dorosłych i zrzućenie przez nich odpowiedzialności za wychowanie dzieci na media. Niemniej jednak należy pamiętać, że to rodzice w dalszym ciągu są dla dziecka ważnym oparciem emocjonalnym, źródłem poczucia kompetencji i osobami towarzyszącymi w rozwoju, i byłoby dobrze, gdyby byli jak najczęściej i jak najbliżej swoich dzieci, pozwalając im dobrze się rozwijać i dając im jednocześnie czas i przestrzeń na ten rozwój.

Warto przeczytać...

1. Bakiera, A. (2012). O nastolatkach chorych na cukrzycę. *Remedium*, 7–8, 44–45.
2. Bujna, K. i Kołacka, M. (2014). Formowanie tożsamości nastolatków z ADHD. *Remedium*, 1, 14–16.
3. Lubikowska, A., Grzona, E. i Kołacka, M. (2011). Życie jak cheeseburger – wpływ kultury masowej na kształtowanie się tożsamości i intymności. *Remedium*, 5, 8–9.
4. Łuczak, A., Mańczak, B. A. i Surdyk, A. (2011). Tożsamość w sieci – w sieci tożsamości. *Remedium*, 10, 26–27.
5. Molińska, M. (2013). Ta dzisiejsza młodzież wstydu nie ma. *Dyrektor Szkoły*, 11, 50–52.
6. Plesy, M. (2012). Wnukowie i dziadkowie w rodzinie. *Remedium*, 7–8, 8–9.
7. Rękosiewicz, M. (2011a). „Kim jestem?” Tożsamość nastolatków z niepełnosprawnością intelektualną. *Remedium*, 4, 6–7.
8. Rękosiewicz, M. (2011b). Pierwotne i wtórne skutki niepełnosprawności intelektualnej. *Remedium*, 6, 28–29.
9. Rękosiewicz, M. (2011c). Droga do samodzielności – rola rodziców. *Remedium*, 10, 24–25.
10. Rękosiewicz, M. (2011d). Droga do dorosłości – rola nauczyciela. *Remedium*, 11, 24–25.
11. Wójcik, S. (2011). Trudna droga kształtowania się tożsamości a rola dziadków. *Remedium*, 5, 22–23.

Korzystano z...

1. Appelt, K. (2005). Wiek szkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka? W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 259–301). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
2. Bee, H. i Boyd, D. (2007). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
3. Brzezińska, A. (2000). *Spółeczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
4. Brzezińska, A. I. (2005). Jak skutecznie wspomagać rozwój? W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 683–707). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
5. Brzezińska, A. (2006). Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej. W: A. W. Brzezińska, A. Hulewska i J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna* (s. 47–77). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
6. Brzezińska, A., (2008). Nauczyciel jako organizator społecznego środowiska uczenia się. W: E. Filipiak (red.), *Rozwijanie zdolności uczenia się. Wybrane konteksty i problemy* (s. 35–49). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
7. Brzezińska, A. I., Appelt, K. i Ziółkowska, B. (2008). Psychologia rozwoju człowieka. W: J. Strelau i D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 2, s. 95–292). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
8. Crone, D. A., Horner, R. H. i Hawken, L. S. (2009). *Przeciwdziałanie niepożądanym zachowaniom w szkole*. Warszawa: Parpamedia.
9. Dembo, M. H. (1997). *Stosowana psychologia wychowawcza*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
10. Dix, P. (2014). *Jak modelować zachowania uczniów i zarządzać klasą*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
11. Erikson, E. H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: REBIS.
12. Filipiak, E. (2002). *Konteksty rozwoju aktywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
13. Fisher, R. (1999). *Uczymy, jak myśleć*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Korzystano z...

14. Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
15. Gopnik, A. (2010). *Dziecko filozofem*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
16. Gralewska, U., Karaszewski, N., Piotrowska, L. i Salamon-Bobińska, K. (2012). Wartości i normy jako podstawa funkcjonowania szkolnych społeczności, W: G. Mazurkiewicz (red.). *Jakość edukacji. Różnorodne perspektywy* (s. 159–170). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
17. Gurycka, A. (1990). *Błąd w wychowaniu*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
18. Honoré, C. (2011). *Pod presją. Dajmy dzieciom święty spokój!* Warszawa: Wydawnictwo Drzewo Babel.
19. Jarosz, E. (1999). Przemoc wewnątrzrodzinną. W: D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej* (s. 220–221). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
20. Komisja Europejska (2007). *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie. Europejskie ramy odniesienia*. Luksemburg: Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich.
21. Konarzewski, K. (1995). *Sztuka nauczania. Szkoła*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
22. Korczak, J. (2002). *Jak kochać dziecko. Prawo dziecka do szacunku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
23. Krzymowska, E. (2014). Pozytywny klimat klasy. *Życie Szkoły*, 2, 4–7.
24. Lemańska-Lewandowska, E. (2013). *Nauczyciele a dyscyplina w klasie szkolnej. Przekonania – strategie – kierunki zmian*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
25. Lewin, A. (1999). *Korczak znany i nieznan*. Warszawa: Agencja Edytorska „Ezop”.
26. Loomans, D. (2000). Full esteem ahead. W: G. Dryden i J. Vos, *Rewolucja w uczeniu* (s. 231). Poznań: Moderski i S-ka.
27. Łobocki, M. (1985). *Poradnik wychowawcy klasy*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
28. Łukasik, J. (2010). Udana rozmowa z uczniem jest możliwa. *Psychologia w Szkole*, 4, 60–66.
29. Meighan, R. (1993). *Socjologia edukacji*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
30. Mietzel, G. (2003). *Psychologia kształcenia. Praktyczny podręcznik dla pedagogów i nauczycieli*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
31. Nolte, D. L. (2000). Children learn what they live. W: G. Dryden i J. Vos (red.), *Rewolucja w uczeniu* (s. 104). Poznań: Moderski i S-ka.
32. Nowosad, I. (red.). (2001). *Nauczyciele i rodzice. Współpraca w wychowaniu*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
33. Nowosad, I. i Szymański, M. J. (red.). (2004). *Nauczyciele i rodzice. W poszukiwaniu nowych znaczeń i interpretacji współpracy*. Zielona Góra–Kraków: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
34. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*. Strona internetowa: http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf (data pobrania 20.02.2014).
35. Smykowski, B. (2005). Wiek przedszkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka? W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 165–205). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
36. Strona internetowa: http://www.babyboom.pl/rodzina/zwiazki_rodzinne/rodzina_patchworkowa_co_to_takiego.html (data pobrania 28.02.2014).
37. Śliwerski, B. (2001). *Program wychowawczy szkoły*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
38. Wawrzyniak-Beszterda, R. (2004). Relacje komunikacyjne nauczyciel–uczeń. Uwagi na marginesie badań. *Studia Edukacyjne*, 6, 289–300.
39. Wiliński, P. (2005). Wiek szkolny. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać? W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 303–343). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
40. Zimmerman, B. J., Bonner, S. i Kovach, R. (2005). *Poczucie własnej skuteczności ucznia*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Zuzanna Mielcarek, 8 lat, WIOSNA

Zuzanna Mielcarek, 8 lat, LATO

Zuzanna Mielcarek, 8 lat, JESIEŃ

Zuzanna Mielcarek, 8 lat, ZIMA

Staś Weltrowski, 9 lat, MÓJ SPACER Z PSEM

Agata Starzec, 8 lat, NOC

Aleksandra Zielińska, 12 lat, MIASTO

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria I. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Barbara Bokus, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Rozwój dziecka. Wczesne dzieciństwo	dr Magdalena Czub
Rozwój dziecka. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny	mgr Anna Kamza
Rozwój dziecka. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Paweł Jankowski
Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Beata Ziółkowska dr Julita Wojciechowska
Rozwój nastolatka. Późna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Julita Wojciechowska dr Beata Ziółkowska

Seria II. Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Opieka i wychowanie. Wczesne dzieciństwo	dr Karolina Appelt mgr Monika Mielcarek
Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Opieka i wychowanie. Wczesny wiek szkolny	dr Sławomir Jabłoński mgr Aleksandra Ratajczyk
Opieka i wychowanie. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Małgorzata Wiśniewska

---

Seria III. Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński, Wydział Nauk Pedagogicznych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wczesna edukacja dziecka	mgr Aleksandra Kram mgr Monika Mielcarek
Edukacja przedszkolna	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Ratajczyk
Edukacja wczesnoszkolna	dr Barbara Murawska
Edukacja szkolna: środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Joanna Szymczak
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Adam Mroczkowski
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Goretta Siadak

Seria IV. Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Stanisław Kowalik, Akademia Wychowania Fizycznego
im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesne dzieciństwo	mgr Monika Mielcarek mgr Aleksandra Ratajczyk
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wiek przedszkolny	mgr Aleksandra Ratajczyk mgr Monika Mielcarek
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesny wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Aleksandra Kram
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Wczesna faza dorastania	mgr Aleksandra Kram mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Późna faza dorastania	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Kram

notatki

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	4	5	6
Faza rozwoju	Środkowy wiek szkolny	Wczesna faza dorastania	Późna faza dorastania
Wiek w latach	8/9–11/12	11/12–14/15	14/15–19/20
Miejsce	Dom/szkoła podstawowa kl. IV–VI/środowisko pozaszkolne	Gimnazjum/środowisko pozadomowe i pozaszkolne/dom	Środowisko pozaszkolne/szkoła ponadgimnazjalna/dom
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> doskonalenie się myślenia, początki myślenia formalnego rozwijanie się pojęć naturalnych i naukowych (efekt nauki szkolnej) rozwijanie się kontroli nad emocjami opanowywanie społecznej roli związanej z płcią osiąganie nowych i bardziej dojrzałych związków z rówieśnikami obojga płci uczestniczenie w różnych rolach w grupach rówieśniczych 	<ul style="list-style-type: none"> dojrzewanie fizyczne, skok pokwitaniowy akceptowanie swej zmienionej fizyczności osiąganie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych dorosłych wzrost kontroli nad emocjami rozwijanie się sprawności intelektualnych i pojęć powiększanie się pól eksploracji i wzrost częstości zachowań ryzykownych przyswajanie zbioru wartości oraz systemu etycznego jako przewodnika dla zachowania 	<ul style="list-style-type: none"> indywidualizowanie się relacji z rówieśnikami powstawanie głębokich, względnie trwałych przyjaźni autonomia w stosunku do rodziców i innych dorosłych (także nauczycieli) początki moralności postkonwencjonalnej tożsamość dotycząca roli seksualnej krystalizowanie się tożsamości osobistej wybór i przygotowywanie się do zawodu/zajęcia podstawy tożsamości zawodowej
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> odnalezienie swojego miejsca w grupie rówieśniczej i poczucie bycia w niej akceptowanym pozwala dziecku budować pozytywny wizerunek siebie w oczach swoich i innych nieodzowne jest wsparcie rodziców i wychowawców, którzy uznają wzrastającą autonomię myślenia i działania dziecka widoczną w poszerzaniu pola kontaktów z rówieśnikami w sytuacjach pozaszkolnych w sytuacjach trudnych nadal konieczne jest zapewnianie dziecku poczucia bezpieczeństwa przez dorosłych 	<ul style="list-style-type: none"> definitywny koniec okresu dzieciństwa to przedpole dla rodzącej się dojrzałości i odpowiedzialności za swe postępowanie nastolatek podejmuje próby sprawdzenia się w nowych rolach, często ryzykowne potrzebuje wsparcia dorosłych gotowych stawić czoła jego wybuchom gniewu, obrażaniu się, bezkrytycznemu zauroczeniu i brakowi dystansu do własnych decyzji wzmacnia się autonomia w stosunku do rodziców i nauczycieli oraz ugruntowuje tożsamość grupowa 	<ul style="list-style-type: none"> w późnej fazie dorastania, u progu dorosłości następuje przejście od tożsamości grupowej do indywidualnej młodzież przygotowuje się do podjęcia i pełnienia nowych ról społecznych, zaczyna tworzyć projekt własnego życia ważną rolę pełnią relacje z nowymi – pozadomowymi i pozaszkolnymi – dorosłymi oraz rówieśnikami tworzą oni odmienną od dotychczasowej przestrzeń dla całkowicie samodzielnego zaspokajania potrzeb rozwojowych tego etapu życia
Priorytet	wychowanie	wychowanie/ samowychowanie	samowychowanie

Instytut Badań Edukacyjnych

Głównym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań, analiz i prac przydatnych w rozwoju polityki i praktyki edukacyjnej.

Instytut zatrudnia ponad 150 badaczy zajmujących się edukacją – pedagogów, socjologów, psychologów, ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych – wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o różnorodnych doświadczeniach zawodowych, które obejmują, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej czy działalność w organizacjach pozarządowych.

Instytut w Polsce uczestniczy w realizacji międzynarodowych projektów badawczych, w tym PIAAC, PISA, TALIS, ESLC, SHARE, TIMSS i PIRLS, oraz projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.